

KUML

1962

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1962

With Summaries in English

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1963

Omslag:

Hestehovedet fra Trundholm solvognen

Forside:

Rekonstrueret jernudvindingsanlæg

Redaktion:

OLE KLINDT-JENSEN OG POUL KJÆRUM

Copyright 1962

by

Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark

by

Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

INDHOLD

<i>Olfert Voss</i> : Jernudvinding i Danmark i forhistorisk Tid	7
<i>Johannes Nicolaisen</i> : Afrikanske Smede	33
<i>Henrik Thrane</i> : Hjulgraven fra Storehøj ved Tobøl i Ribe Amt	80
<i>Henrik Thrane</i> : To Egekistegrave fra Tobølegnen	113
<i>Oscar Marseen</i> : Smedegårde og Livø	123
<i>Clara Håhr Christiansen</i> og <i>Kaj Skelmose</i> : Gudenåkulturen ved Varde Å ...	144
<i>Kristian Jeppesen</i> : En gammelkretisk Gåde	157
<i>Knud Thorvildsen</i> : Gravrøser på Umm en-Nar	190
Jysk Arkæologisk Selskab	220

CONTENTS

<i>Olfert Voss</i> : Prehistoric Iron Smelting in Denmark	28
<i>Johannes Nicolaisen</i> : African Smiths	71
<i>Henrik Thrane</i> : The Wheel-grave from Storehøj near Tobøl, Ribe County ...	106
<i>Henrik Thrane</i> : Two Oak Coffin-graves from Tobøl	121
<i>Oscar Marseen</i> : Smedegaarde and Livø	141
<i>Clara Håhr Christiansen</i> og <i>Kaj Skelmose</i> : Gudenaa Settlements in South Jutland	153
<i>Kristian Jeppesen</i> : Some Remarks on the Archaeological Placing of the Phaistos Disc.	180
<i>Knud Thorvildsen</i> : Burial Cairns on Umm en-Nar	207

EN GAMMELKRETISK GÅDE

Nogle bemærkninger om Faistoskivens arkæologiske placering

Af KRISTIAN JEPPESEN

Under Italienernes afdækning af det gammelkretiske palads i Faistos fremdrog de undrende udgravere i 1908 en højst ejendommelig lerskive, der siden har givet videnskaben rigeligt at bestille (tavle IV-V). Den runde plade bærer på begge sider en spiralformet indskrift, og der er gjort utallige forsøg på at tyde disse tekster, der hver består af ca. 30 ord. Men da man endnu kun kan gætte på tegnenes lydværdier, synes mulighederne uden ende.

Skivens billedtegn minder til en vis grad om den lokalkretiske hieroglyfskrift og de deraf afledede stavelsesskrifter A og B, og der har for så vidt været en fornuftig tanke bag amerikaneren Benjamin Schwartz' forsøg på, ud fra hyppigheden af hvert enkelt tegns forekomst henholdsvis på skiven og i den nu sikkert tydede linearskrift B at bestemme lydværdien af hieroglyfferne¹). Men konklusionen af denne statistiske undersøgelse, et forsøg på at oversætte Faistoskiven, giver ikke nogen indlysende fornuftig mening og tyder snarest på, at skivens sprog i hvert fald ikke er mykensk.

Efter at denne mulighed er prøvet med negativt resultat, er der næppe andre indbydende stier at slå ind på, hvad den sproglige side af sagen angår²). Man må koncentrere sig om sådanne spørgsmål, som der kan være muligheder for at tage stilling til uden at forfalde til rent gætteri. Herunder hører problemerne proveniens og datering og den dermed sammenhængende kulturhistoriske placering i en større kontekst. Formodninger i denne retning har det ganske vist heller ikke manglet på, men sikre holdepunkter savnes. I det følgende skal antydes nogle muligheder, der forekommer mig værd at overveje.

For venlig assistance i hjælpevidenskaberne takker jeg, hvad angår botaniske spørgsmål, Dr. Hans Runemark, Det botaniske Museum, Universitetet, Lund, og lektor i botanik v. Københavns Universitet, cand. mag. Tyge Christensen; i zoologiske spørgsmål: Dr. Poul Bondesen, Naturhistorisk Museum, Universitetet, Århus, og Direktør for Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser, Dr. E. Bertelsen, København; i ethnografiske spørgsmål: universitetsadjunkterne, mag. art. Klaus Ferdinand, Århus, og Johs. Nicolaisen, København; og i sprogvidenskabelige spørgsmål: Professor, dr. phil. Jens Holt, Århus.

Hvis man af den foreliggende litteratur om Faistoskiven skulle udlede en generel tendens i betragtningmåden, måtte det vist siges, at kun de færreste tror på en kretisk proveniens, og at de fleste mener, at skiven er importeret til Kreta og snarest tilvirket i det sydvestlige Lilleasien. Om dateringen synes der at være

enighed. I mangel af andre kriterier udledes den af fundsammenhængen og ansættes på dette grundlag til perioden MM (mellem-minoisk) III b d. v. s. til den senere del af det 17. århundrede f. Kr. Sammenligningsmateriale af stilistisk art savnes, da skiven er et arkæologisk unikum, og kun ganske få enkeltheder synes at kunne sættes i relation til fænomener fra veldefinerede kulturkredse. Men det må her straks understreges, at fundforholdene desværre ikke er helt så eentydige, at en diskussion af dateringen kan påstås at være overflødig.

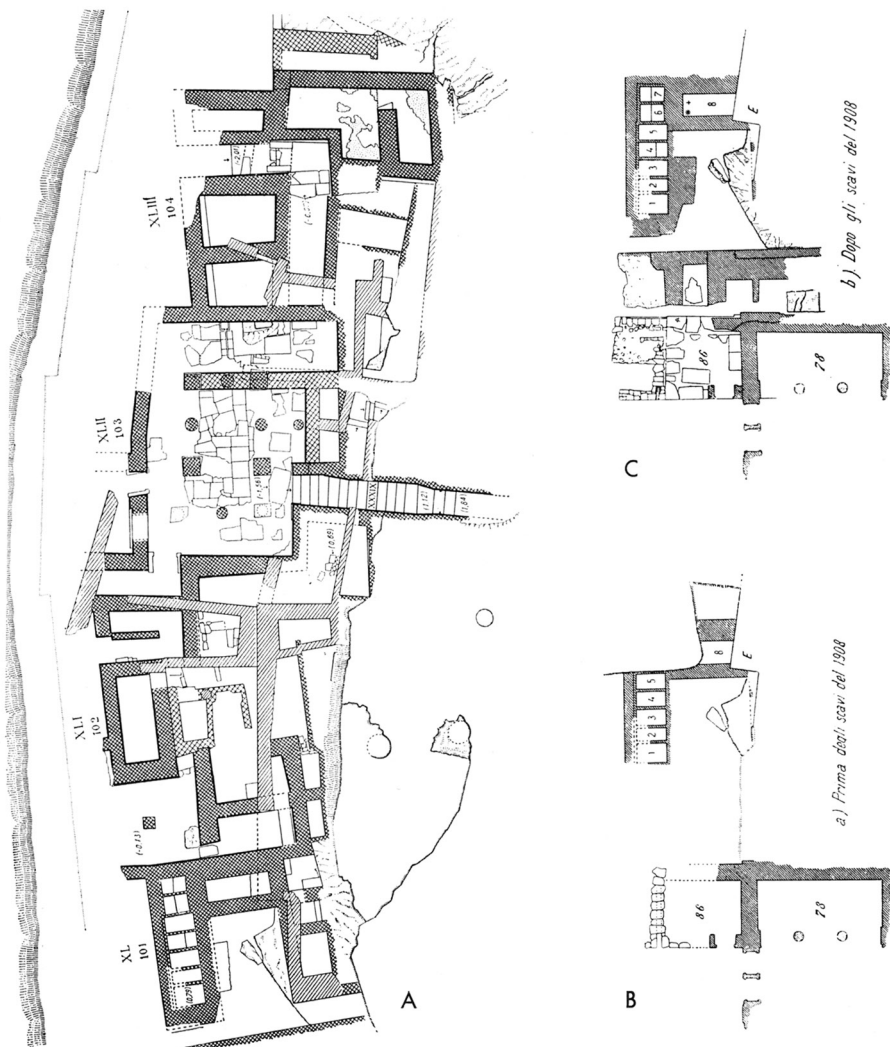
Faistoskiven er fundet i et snævert magasinrum i et kompleks af beboelseshuse, som ligger umiddelbart nord for paladset, og åbenbart hører sammen med det tidligste palads, der blev ødelagt i tiden o. 1700 f. Kr. (tv. 1). Men fundomstændighederne giver, som nedenstående gennemgang af udgravningsberetningerne vil vise, ikke indtryk af nogen klar stratigrafi.

I tavle I A ses den omtalte husrække efter den fuldstændige fremgravning. Da skiven blev fundet, havde man endnu kun afdækket et hjørne af kompleksets vestlige udkant bestående af ialt 8 rektangulære smårum af en bredde på ca. 80–115 cm (tv. I C). De første syv, der er ca. 130–150 cm lange, ligger på rad, mens det ottende, hvor Faistoskiven lå, danner en selvstændig vinkelfløj. Murene omkring de små rum – lad os kalde dem magasiner, til beboelse har de i hvert fald været alt for trange – er bygget på klippegrund og bevaret i en højde af gennemsnitligt vel omkring en halv meter. Rum 1–7 og de sydlige trediedele af rum 8 var blevet tømt for jordfyld under kampagnerne 1900 og 1903 (tv. I B), og lerskiven fremkom først da man i 1908 fuldførte frilæggelsen af rum 8, som således desværre er blevet udgravet i to tempi. Luigi Pernier, der har meddelt den primære fundberetning, oplyser om de nærmere omstændigheder ved skivens opdagelse følgende: (»Ausonia« III, 1908 p. 261):

»Et fund af exceptionel betydning blev gjort om aftenen d. 3. juli 1908. I det lille rektangulære hulrum, der strækker sig fra sydsiden af rummene 6 og 7 til den lodret fremspringende klippe, fandt man, nærved nordvesthjørnet, ca. 55 cm over klippegrunden, og liggende i mørk jord blandet med aske, kul og potteskår, en terrakottaskive dækket på begge sider af billedtegn. Få centimeter længere mod sydøst i samme rum og i omtrent den samme højde lå et brudstykke af en lertavle beskrevet med tegn fra den minoiske linearskrift. Skiven hvilede på en skrånende flade (*suolo di costa*), ikke lodret men noget hældende mod nord, med den side der bærer en rosette i midten vendt opad. Skønt det jordlag, hvorpå skiven lå, udfyldte ujævnhederne i den klippegrund, der udgør rummets bundflade, og (mellemrummene mellem de) fremspringende sten i dets vestlige væg, syntes det alligevel ikke at have nogen relation til et egentligt gulvniveau, for jorden var ikke engang faststampet og indeholdt, såvel i skivens niveau som nedenunder, keramisk materiale af samme art og fra samme tid.

Under alle omstændigheder synes det klart, i betragtning af skivens fundposition, at den ikke lå *in situ*, men snarere der hvor den var havnet efter at være faldet ned fra et øvre gulvlag, antagelig sammen med tavlen.

Det er værd at erindre det besynderlige tilfælde, at een af vore prøvegravninger under kampagnen 1900 bragte rum 8 for dagen, kun bortset fra det lille

Tavle I. A. Husrække nordøst for paladset i Faistos, fuldt udgravet, 1:400. B-C. Nederste del af den i A viste husrække før (B) og efter (C) udgravningerne i 1908, 1:400.

A. Row of houses NE of the Palace of Phaistos, 1:400 (Pernier, *Il Palazzo Minoico di Festos I* (1935) fig. 209). B-C. Lowest part of the row shown in A, before (B) and after (C) the excavations in 1908, 1:400 (*"Ausonia"* III 1908 p. 257 fig. 1).

stykke, hvor de to epigrafiske dokumenter lå skjult. Hovedsagelig på grund af dette forhold forklares det, at det ikke lader sig gøre at samle et helt eksemplar af de potteskår, der fandtes sammen med skiven.»

Af den sidste bemærkning må vel udledes, at de potteskår, der fandtes ved prøvegravningen i 1900, var bortkastet eller bortkommet, da man i 1908 begyndte at interessere sig for dem. Det synes som om Pernier har villet holde den mulighed åben, at i hvert fald en del af fundene stammede fra rummets op-

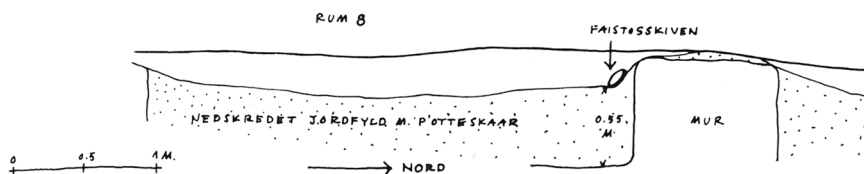

Fig. 1. Længdesnit gennem rum 8, skitse til forklaring af Faistoskivens placering i de udgravede jordlag (K. J.).

Longitudinal section through room 8. Sketch intended to illustrate the position of the Phaistos disc. (K. J.).

rindelige inventar. Men mod denne tanke taler hans egne observationer, idet han bemærker, at potteskårene var jævnt fordelt i fylden lige fra lerskivens niveau og ned til bunden. Snarere må der være tale om en opfyldning, der er sket gradvist og i sammenhæng med ophobning af affaldslag omkring husresterne efter deres ødelæggelse, der efter alt at dømme var samtidig med den katastrofe, som omstyrkede det første palads. Lagene omkring husene har vist sig at indeholde adskillige potteskår fra hele den mellem-minoiske periode, og det synes troligt, at de i perioden MM III nåede op i højde med de delvis nedbrudte mure og derefter begyndte at skride ned i og udfylde »magasinerne«. En sådan teori ville også bedst forklare den skrånende flade (suolo di costa), hvorpå skiven blev fundet, jvf. fig. 1.

Perniers oplysninger lader iøvrigt forstå, at de daterende potteskår fra MM III lå i niveau med skiven og derunder, men ikke derover. Der synes allerede her at vise sig et usikkerhedsmoment i vurderingen, som åbner mulighed for, at skiven ikke hører sammen med det lag, hvorpå den lå, men kan være tilkommet med senere aflejringer. Mistanken styrkes, når man gennemlæser nedenstående citat fra Perniers beretning, der er anført umiddelbart forud for de allerede citerede bemærkninger om skivens fundsted. Efter i en kort oversigt over de samlede fund i det omhandlede område under punkt 1 at have omtalt det keramiske materiale fra tidlig mellemminoisk tid, går Pernier over til en gennemgang af fundene fra MM III og indskyder her indledningsvis en passus, som åbenbart skal overbevise læseren om, at der bortset fra visse »infiltrazioni« er tale om en klar arkæologisk horisont:

»Endelig fandt man i nogle af rummene (in alcuni vani), i forskellig højde, nogle fragmenter af skåle malet i mykensk stil og af forrådskar (pithoi) med plastisk dekoration (rilievi) svarende til dem, der hører sammen med det seneeste palads i Faistos; men eftersom disse sager var opblandet både med ældre skår (fra mellemminoisk tid) og med senere (hellenistiske), må man slutte, at der på disse steder er sket »infiltrationer« fra øvre lag, af hvilke den senminoiske periode i virkeligheden ikke har efterladt sig andre spor end de omtalte skår«.

Det ville have været rart at vide, i hvilke af rummene og præcist i hvilken højde de forstyrrende elementer blev påtruffet, og specielt om udtrykket »alcuni vani« også omfatter rum 8!

På min forespørgsel, om Faistosekspeditionens arkiver kunne tænkes at indeholde yderligere oplysninger om fundomstændighederne, har den nuværende le-

der af udgravningerne, prof. Doro Levi, svaret: »Jeg er bange for, at der ikke i Perniers udgravningsdagbog findes mere detaljerede oplysninger om fundet af Faistoskiven end de, der allerede er offentliggjort« (brev af 29. 3. 63), mens der stadig ikke foreligger svar fra Pernier's medarbejder, prof. Luisa Banti.

I den endelige udgravningspublikation »Il Palazzo Minoico di Festo« I-II 1935-1951 henvises der til den primære rapport i »Ausonia«, men det ser ud til, at Pernier under de fortsatte udgravninger i området er kommet på delvis andre tanker. I bind I p. 375 hedder det konkluderende:

»Når man opsummerer de undersøgelser, der er foretaget af ruinerne på terrassen nord-øst for paladset, fremgår det, at der her fandtes 4 bygninger, indbyrdes sammenhængende, og skønt adskilte fra paladset dog i afhængighedsforhold til det. Grundlagte på tidligminoiske lag opførtes de måske allerede i begyndelsen af den mellemminoiske periode, og de har givetvis været i brug i MM II og MM III. Bygningen, hvor skiven blev fundet, blev forladt efter en katastrofe, den samme vil jeg tro, som ødelagde paladset i slutningen af mellemminoisk tid. I de andre tre bygninger og specielt i portbygningen synes imidlertid sammenblandingen af materiale fra SM (senminoisk) I med ældre sager at bevidne, at de tre bygninger med mindre ændringer og tilføjelser fortsat blev brugt til beboelse, på samme måde som palads II opførtes på basis af resterne af det tidligere palads. Derefter, i perioden SM III, rejstes på deres ruiner nogle prunkløse bygninger (alcune modeste costruzioni), på hvilke man endelig til sidst opførte huse tilhørende den græske bebyggelse«.

Man leder forgæves efter dokumentation for de nævnte »modeste costruzioni«, hvis beskedenhed synes at være udledt af den omstændighed, at de ikke har kunnet påvises direkte, men kun sluttet ud fra fund af senminoiske potteskår. Perniers formulering betegner imidlertid reelt en omvurdering af de tidligere kort affærdigede »infiltrazioni«, og man foranlediges heraf til igen at spørge, om det lag, hvori Faistoskiven blev fundet, nu også er så ganske sikkert og eentydigt bestemt til MM III, som det almindeligt antages. Ud fra de foreliggende præmisser må man, så vidt jeg kan se, afstå fra kategoriske konklusioner og regne med at tidspunktet for Faistoskivens indlemmelse i de lag, hvor den blev fundet, kan ligge hvorsomhelst mellem afslutningen af MM III og afslutningen af SM III, d. v. s. tidsrummet fra ca. 1600 til den minoisk-mykeniske kulturs endelige undergang o. 1100 f. Kr. Hvilket naturligvis ikke forhindrer, at skiven i sig selv er ældre end den øvre tidsgrænse for nedlæggelsen.

Efter sin ødelæggelse i slutningen af MM III blev paladset aldrig opført igen som helhed, men det fremgår af flere arkæologiske iagttagelser, at Faistos og dens nærmeste omegn fortsat var ret tæt befolket endnu i SM III. Luisa Banti anfører i sin oversigtsartikel »Festo« i »Enciclopedia dell' Arte Antica« II (1960) p. 634: »Den meget rigelige (abbondantissima) keramik fra LM III er kun i ringe grad publiceret og studeret«. Gravpladser fra perioden er fundet nærvæd Faistos ved Kalyvia. Og efter ødelæggelsen af villaen i Haghia Triada o. 1400 gennemførtes ovenpå og optil villaens ruiner et omfattende nybyggeri, der i sig selv – rent bortset fra mange småfund – vidner om et endnu respektabelt materielt og kulturelt niveau igennem SM III (jvf. Luisa Bantis artikel om Haghia Triada i Enc. AA II 1087 ff.). Foreløbig beretning om nye fund af

Fig. 2. Eksempler på grupper af tangerende eller overlappende tegn, hvorved indstempningsretningen kan bestemmes (B 29, A 5).

Groups of signs touching or overlapping each other, revealing the direction in which the signs were impressed.

mykenske huse i Faistos er givet af Doro Levi i »Ill. London News« no. 6470 (3. 8. 1963) 162 ff., hvori Levi finder anledning til at understrege, at »den mykenske periode på Kreta ikke, som det altid har været hævdet og stadig gentaget, var en nedgangstid, men tværtimod en rig og blomstrende epoke«. Den gængse opfattelse hænger ifølge Levi sammen med »den foragt, hvormed tidligere udgravere omfattede alle levn, der var senere end den (dengang) nypåviste minoiske civilisation«. Levi understreger også de store udgravningstekniske vanskeligheder, de moderne udgravere må overvinde for klart at kunne sondre mellem minoiske, mykenske og græske strata.

Den større usikkerhed i bedømmelsen af Faistoskivens alder, som jeg mener må være konsekvensen af en kritisk betragtning af de foreliggende udgravningsberetninger, kompenseres i en vis forstand ved udvidelsen af det arkæologiske synsfelt, der nu kan tages under observation, når det gælder om at opspore det milieu, hvor Faistoskiven rettelig hører hjemme. Hvis skiven ikke er tilvirket på Kreta, kan den meget vel tænkes at være importeret fra et hvilket som helst område inden for de mykenske søhandelsruters rækkevidde, d. v. s. fra praktisk talt hele middelhavsverdenen. Mykensk keramik er som bekendt fundet mange steder uden for den snævrere ægæiske sfære, ikke blot på de græske øer, på Cypren, på den syriske kyst og i Ægypten, men også langt mod vest, på Malta og Sicilien³). Sandsynligheden taler for, at også den nordafrikanske kyst vest for det ægyptiske delta, i hvert fald så langt som til den lille Syrte, besejledes af mykenske handelsfartøjer, og man vil gerne tro på den af H. C. Broholm udkastede tanke, at den gamle by Kyrene i det nuværende Cyrenaica blev grundlagt allerede i den mykenske periode, selv om denne teori endnu ikke har kunnet bevises ved fund af mykenske sager på stedet⁴).

Ethvert forsøg på en præcis bestemmelse af Faistoskivens hjemsted må baseres på en analyse af de enkelte skrifttegn. For det første må det søges fastslået, hvad tegnene forestiller, rent typologisk (dyr, plante, redskab etc.) og der-

efter gælder det om at nå frem til en nærmere bestemmelse, zoologisk, botanisk, alm. kulturhistorisk eller stilhistorisk, der kan bidrage til en indgrænsning af den eftersøgte proveniens⁵). Men inden vi tager fat på denne opgave, vil det være praktisk først at undersøge en anden side af sagen, spørgsmålet om Faistoskivens placering i skrivekunstens historie.

Jeg skylder direktøren for museet i Hiraklion på Kreta, Dr. Platon, tak for tilladelse til at studere originalen på nærmeste hold. Herved kunne jeg for det første dømme mellem de divergerende opfattelser, der i tidens løb er fremsat med hensyn til indskrifternes læseretning. At tegnene er indstemplet i samme rækkefølge som den, hvori de skulle læses, kan der næppe være tvivl om, og det kan med sikkerhed fastslås, at indstemplingen blev foretaget i retning udefra skivens periferi og indefter mod dens centrum⁶). Visse tegngrupper, hvori enkelte tegn overlapper hinanden, kunne efter fotografier af dømme tyde på den modsatte retning (fig. 2). Men ved en nærmere undersøgelse viser det sig i alle tilfælde – og dette gælder begge sider af skiven – at et tegn, der på afbildninger kan synes at overlappes et andet, i virkeligheden er indstemplet *før* dette sidste, men i en sådan dybde, at dets præg ikke kunne forrykkes eller udviskes i nogen nævneværdig grad af det påfølgende tegn. Den samme konklusion nås ved et studium af hinanden tangerende tegn, hvor det først indstemplede tegns konturer gerne undergår en vis forvrængning⁷).

Denne iagttagelse harmonerer med det enkelte tegns orientering. De af tegnene, der er retningsbestemte d. v. s. har en forside og en bagside, vender alle front mod, eller man kunne sige: »ser« tilbage mod indskriftens begyndelse, når de anbringes rigtigt i forhold til det vandrette plan, indskriftsbåndets grundlinie. Dette gælder således alle tegn forestillende mennesker, dyr og fisk og dertilhørende legemsdele i profil samt enkelte andre profilt tegn, hvis forhold til horisonten står fast, som f. eks. skibet. En undtagelse er muligvis øxen (tegn 11), dog er en øxes stilling jo ikke absolut fixeret til det lodrette plan, og desuden kan det fremstillede exemplar meget vel være en »axe-adze«, altså en kombineret tvær- og retøxe med to »ligeberettigede« ægge. De andre tegn, hvis bestemmelse i grove træk står fast, er alle vist en face (således alle planter og træer) eller kan uden forskel vendes begge veje. Det må i denne forbindelse bemærkes, at den skrivekyndige mand, der foretog indstemplingen ikke har haft større skrupper med hensyn til tegnenes orientering på skiven, men i mange tilfælde har vendt og drejet dem efter forgodtbefindende, enten af ren skødesløshed eller for at få plads til tegn, som fyldte for meget i bredden og som derfor måtte stilles på højkant (f. eks. skibet)⁸). At der flere steder kunne opstå pladsmangel forstås let, idet det ved nærmere undersøgelse viser sig, at spiralbåndets opdeling ved hjælp af tværstreger til hvert enkelt ords afgrænsning blev fuldført *før* tegnenes prægning fandt sted, åbenbart for at forebygge den langt mere kritiske grad af pladsmangel, der let kunne opstå, hvis man umetodisk stemplede løs til de sidste ord omkring skivens centrum. En passant bemærket fremgår det også af denne omstændighed, at indskrifterne er kopieret fra et færdigt forlæg; et sådant måtte jo til for at gøre en grov beregning af spiralbåndets inddeling mulig.

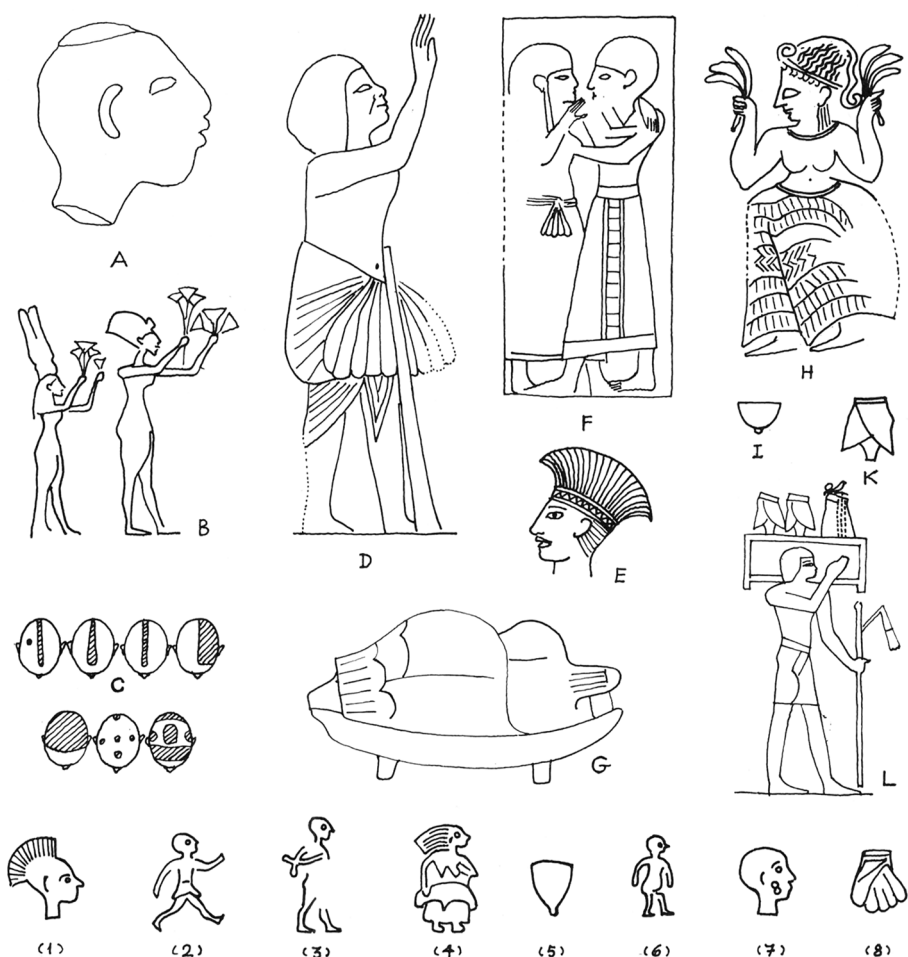
Den konstaterede regelmæssighed i orienteringen vil i enkelte tilfælde kunne

være til nytte for bestemmelsen af tvivlsomme tegn (se p. 167) og den viser desuden at Faistoskivens skriftsystem er underlagt i hvert fald een af de grundlove, der generelt gælder for samtlige gamle skriftsystemer i de østmediterrane og nærøstlige lande. Den enkelte hieroglyf eller det enkelte stavelsestegn eller bogstav er i sig selv retningsbestemt og kan kun læses i een retning. Hvis det skal læses i den modsatte retning, må det spejlvendes. Denne konvention var endnu levende i det arkaiske Grækenland, i indskrifter, der læstes på »plovfurevis« (først fra venstre til højre, så fra højre til venstre etc.) skiftede bogstaverne orientering sammen med læseretningen (jvf. fig. 4).

Læseretningen er således næppe i sig selv af større betydning for et vilkårligt alfabets historiske placering og for vurderingen af dets slægtskabsforhold til andre alfabeter. At Faistoskivens skrift læses fra højre til venstre udelukker altså ikke, at den kan være beslægtet med skriftsystemer, der som f. eks. den ægyptiske hieroglyfskrift og de kretiske linearskrifter normalt læses fra venstre til højre.

Jeg skal herefter gå over til en separat analyse af de enkelte tegn, idet jeg såvidt muligt udsætter sammenfattende bemærkninger til et konkluderende afsnit. Jvf. tavlerne II–III og VI–VII. Hvert tegn benævnes med et tal i parentes.

(1) Hovede af menneske, i påfaldende grad langskallet og med tynd, lang hals. Øje, øjenbryn og øre er klart markeret. Den ejendommelige kam, der dækker baghovedet, kan minde om en hjelmbusk, men enhver antydning af en dertilhørende hjelmhue savnes. Den af Evans foreslåede sammenligning med den specielle hovedprydelse, der bæres af Filisterne på ægyptiske kampscener fra 12. århundrede (tvl. II E), må afvises. Dette hovedtøj består (omtrent som Indianernes) af et ombundet pandebånd eller diadem, hvortil der er fastgjort en række lodrette tætsiddende fjer eller blade. Træffende paralleller er vanskelige at finde, men det forekommer mig indlysende, at den i (1) fremstillede kam ikke kan forstås som et hovedtøj, men må opfattes som en særegen opsætning og tilklipning af hovedhåret, nogenlunde svarende til hvad der endnu i vore dage kan træffes hos visse primitive stammer⁹). Det har ikke været mig muligt at påvise en lignende frisure på ægyptiske monumenter fra det 2. årtusind f. Kr. (en gennemgang af Eduard Meyers righoldige fotografisamling til hans »Bericht über eine Expedition nach Ägypten zur Erforschung der Darstellungen der Fremdvölker« gav intet resultat), men M.-L. og H. Erlenmeyer har i deres note 9 anførte artikel henledt opmærksomheden på to terrakottahoveder (a. a. fig. 7–8, vor tvl. II A), der unægtelig minder meget om (1). Ifølge oplysninger fra kunsthåndelen skal disse hoveder være fundet på Kreta sammen med et tredje hovede af karakteristisk Filisterpræg (a. a. fig. 6). Af fundstedet kan selvfølgelig intet sluttes om stykkernes proveniens. Men det er interessant, hvis de virkelig er fundet på samme sted, for i så fald ligger det nær at antage, at det folk, der frembragte Faistoskiven, begyndte at gøre sig internationalt bemærket i middelhavsområdet omtrent på samme tid som Filisterne, dvs. i perioden SM III. Hertil kommer, at den etnografisk interesserede Herodot fra 5. århundrede f. Kr. blandt påfaldende ejendommeligheder hos de libyske nomadestammer mellem Ægypten og den lille Syrte nævner og beskriver deres mærkelige hårarrangementer. Om stammen Maxyes (som formodentlig er identisk med det libyske folk Mashawasha, der nævnes i ægyptiske sejrberetninger) hedder det,

Tavle II. A. Terrakottahovede fundet på Kreta. B. »Kætterkongen« Echnaton. C. Forskellige former for tilklipning af hovedhåret hos nulevende Tuareger i Timbuktu. D. Soldat fra General Haremhebs grav i Theben. E. Hovede af Filisterkriger fra tempel i Medinet Habu. F. Fønikisk elfenbensrelief fra Minet-el-Beida (Ras Shamra). G. Liggende kvindefigur fra Hal Saffieni på Malta. H. Fønikisk elfenbensrelief fra Ras Shamra. I. Ægyptisk hieroglyf forestillende kvindebryst. K. Ægyptisk hieroglyf forestillende lændeklæde. L. Ægypter bærende skrin med bl. a. to lændeklæder.

A. Terracotta head found in Crete ("Orientalia" 29 (1960) tab. XXVI Abb. 8). B. The heretic king Echnaton (O. Kofoed-Petersen, Ægyptens Kætterkong og hans Kunst (1943) fig. 14). C. Various types of hair-arrangement, Touareg of Timbuctoo (Horace Miner, The Primitive City of Timbuctoo (1953) 26). D. Soldier from tomb of General Haremheb at Thebes (Wolter Wolf, Die Welt der Ägypter (1955) Pl. 85). E. Head of Philistine warrior from Medinet-Habu (Thebes). F. Phoenician ivory from Minet-el-Beida (Ras Shamra) (Enciclop. dell'Arte Antica III fig. 746). G. Reclining woman from Hal Saffieni, Malta (drawing by K. J.). H. Phoenician ivory from Ras Shamra (Enc. AA III fig. 747). I. Egyptian hieroglyph representing breast of woman. K. Egyptian hieroglyph representing loin-cloth. L. Egyptian carrying coffer with i. a. two loin-cloths (cf. note 12a).

at de lader håret vokse på den højre side af hovedet, men rager det af på den venstre side (Her. IV 191). To af de tilgrænsende stammer, Machlyes og Auseis, lader håret gro langt henholdsvis på forhovedet og på baghovedet (Her. IV 180). Og endelig anføres det om stammen Makai, at de skærer håret til som kamme, »idet de lader den midterste del af håret gro i vejret, og rager håret på begge sider bort helt ned til hovedbunden« (Her. IV 175). Her bruges udtrykket »lophos«, der i græsk normalt anvendes om en hestemanke eller en hjelmbusk, og det kan ikke nægtes, at denne karakteristik passer særdeles godt på (1).

Herodots beskrivelser af de libyske nomadestammer er utvivlsomt korrekte i alle enkeltheder, og det har vist sig, at de stemmer overraskende nøjagtigt med etnografernes iagttagelser hos de nulevende Tuareger (se f. eks. Henri Lhote »Les Touaregs du Hoggar« 1955, p. 106 f.), der lever i det vidtstrakte område mellem Atlasbjergene og Nigerfloden. Hos een af de sydligste stammer, Timbuktufolet, bemærkes de i tvl. II C viste variationer i håropsætningen¹⁰). Hårkunst af denne art ses undtagelsesvis på ægyptiske monumenter, således den tvl. III A gengivne Nubier på et thebansk gravmaleri. Lighederne mellem de gamle Libyere og de nuværende Tuareger går imidlertid langt ud over enkeltheder i udseendet og vidner om en usædvanlig sejghed i traditionerne i løbet af de ca. 2400 år, der er forløbet siden Herodots dage. Der er derfor grund til at antage, at de af Herodot skildrede tilstande ikke havde ændret sig nævneværdigt i løbet af de kun godt 1000 år, der lå mellem ham og den kretiske kulturs storhedstid. Hårkammen på (1) synes at være noget stiliseret, menneskehår er sjældent i sig selv så stift med mindre der tilsættes en særlig substans, men det er tænkeligt at frisuren skal opfattes som et bevidst forsøg på at efterligne en rigtig hjelmbusk¹¹).

(2) Løbende mand med langskallet kranium, jvf. (1), iført lændeplade samt muligvis, men ikke sikkert, et fallosfederal. Armene er ret summarisk tegnet, uden nærmere redegørelse for muskulaturens enkeltheder, benene derimod mere detaljerede i omridset (lægmuskulatur fremhævet), men mærkeligt forkrøblede, idet de ligesom knækker bagud.

(3) Mand fremstillet i skridtgang, med langskallet kranium, jvf. (1) og (2). Armene er korslagte bag ryggen, åbenbart sammenbundne som på en fange. Stillingen minder om ægyptiske fremstillinger af tilfangetagne fremmedfolk. Figurens forside er ikke klart aftrykt (tegnet forekommer kun een gang på skiven). Benene minder om dem på (2). Lændeplade synes at mangle, men til gengæld ses tydeligt den ret stærkt fremspringende bagdel.

(4) Kvindeskikkelse med langt hår, stiliseret som i (1), blottet overkrop med spidse hængebryster og vid nederdel i to læg mindende stærkt om det minoiske volantbesatte skørt (tvl. III E). En lignende dragt findes dog også på syriske fremstillinger (tvl. II H) og kendes desuden fra det vestlige middelhavsområde (Malta, tvl. II G). Ansigtet med spids næse, vigende hage og tilbageskrånende pande som på (1)–(3). Til armenes stilling – højre arm hængende løst langs siden, venstre arm bøjet over brystet – findes paralleller fra forskellige steder i middelhavsområdet¹²).

(5) Den enkle form gør flere betydningsmuligheder tænkelige, men Evans' for-

slag: et kvindebryst virker umiddelbart mest plausibelt, jvf. det ægyptiske hieroglyf tegn for »at die« (tv. II, I). Hieroglyffen viser et velafrundet, fast bryst efter ægyptiske skønhedsbegreber, mens (5) minder mere om hængebrysterne i (4).

(6) Menneskefigur i mindre format end (1) og (2), med rundt hovede, strittende arme, strutmave og krogede ben som på et barn. Bagdelen er fremtrædende, men næppe i en sådan grad, at der kan være tale om steatopygi. Det kan ikke udelukkes, at figuren skal forestille en pygmæ, men i så fald er karakteristikken temmelig mangelfuld. Alt i alt passer fremstillingen bedre på et barn af en velvoksen race.

(7) Skaldet menneskehovede, i modsætning til (1), (2) og (3) udpræget kortskallet og med lav, men markeret pande. Øjne, øjenbryn og øre er tegnet som på (1). På kinden ses yderligere et mærke i form af to småcirkler, der må antages at skulle forestille en form for bemaling eller tatovering. Denne prydelse tyder på, at der sigtes til et andet befolkningsselement end det i (1)–(4) fremstillede, og den runde hovedform er derfor næppe tilfældig, men snarere et racetræk. Man kunne tænke sig den mulighed, at (1)–(4) repræsenterer en herskende overklasse af forfinet racepræg, mens (7) står for et underordnet befolkningsselement med grovere træk.

(8) Det har været foreslået at opfatte dette tegn som en menneskehånd med ombundne læderremme, som de antike nævekæmpere brugte dem. Tegnet ligner dog snarere en moderne boksehandske. Man kunne også overveje, om det eventuelt kunne forestille en blomst (rose eller lignende) endnu halvt i svøb, men mod denne mulighed taler fremfor alt den lige afskårne knop og mangelen på ansats til en stilk.

Andre ideassociationer melder sig, hvis man betragter tegnet fra den modsatte side. Det kan da minde om en art draperi, et skørt med folder eller lignende. En ægyptisk hieroglyf forestillende et lændeklæde af en i ældre ægyptisk kunst almindelig type (tv. II K-L) bragte mig på tanken og kunne måske være et fortilfælde – at fremstille et klædningsstykke livagtigt som det bæres, men uden antydning af det udfyldende menneskelegeme, ligger ikke helt så lige for, at man uden videre tør give afkald på eksemplifikationer af principiel karakter^{12a}). Med det nævnte fortilfælde in mente vil man imidlertid ikke betænke sig på at betegne ligheden mellem (8) og den i tv. II D viste ægyptiske fremstilling som påfaldende. Det her afbildede lændeklæde af fint linned er karakteristisk ved en vifteformet udposning af stoffet, der udstråler fra bæltstedet lige under navlen og virker som en slags dekorativt forklæde. Som billedkunstnerisk stilelement lanceres denne dragttype omkring begyndelsen af 14. århundrede under Amenophis III og er stadig i yndest under Haremheb, ved overgangen mellem 18. og 19. dynasti. Udlandet har bidt mærke i dette stiltræk som et for tiden typisk ægyptisk ornament uden at forstå dets funktionelle begrundelse, således forklares f. eks. dets forekomst på et syrisk elfenbensrelief i ægyptiserende stil fra Ras Shamra, hvor det er skrumpet ind til et lille palmetteagtigt vedhæng ved bæltet (tv. II F). (8) står, som det vil ses, det ægyptiske eksempel betydeligt nærmere både som helhed og i enkeltheder, og det er desuden korrekt orienteret, idet det ligesom skivens figurtegn vender front mod højre. Meget taler så-

ledes for, og såvidt jeg kan se, intet imod den foreslåede tyding (om tegnets orientering på skiven jvf. de principielle bemærkninger ovenfor p. 163).

(9) Evan's sammenligning af dette tegn med den hittitiske hovedbeklædning, tiara'en, virker noget søgt. Måske kunne det tænkes, at renskæringen af tegnets konturer på det benyttede stempel ikke er fuldført (jvf. (17)), og at det midterste afsnit af tegnets basislinie derfor ikke hører med til den egentlige tegning. Ved udeladelse af dette liniestykke bliver tegnet vinkelformet og kommer da til at minde stærkt om en agerbrugshakke af den enkle type, som brugtes i oldtidens Ægypten (tv. III C) og som endnu i vore dage anvendes mange steder i Afrika til primitivt jordbrug. Hakkebladet ses i så fald til højre, og skaffet hvori det er indfældet, til venstre, og dette vil sige, at redskabet er i arbejdsstilling, med bladet rettet mod jorden, og orienteret på samme måde som de utvivlsomme profiltegn. Det er derfor også muligt, at den diskutale basislinie skal markere jordens overflade.

(10) Hvis der ikke er tale om en ren signatur – f. eks. for bjerge eller lerhytter – men om en i hovedsagen korrekt afbildning af en eller anden brugs-genstand, kunne man måske foreslå en bærestang med to beholdere (spande eller lignende) ophængt i hanke, en indretning, der f. eks. bæres af en af offerprocessionens kvinder på den dekorerede sarkofag fra Haghia Triada (tv. III B, fra ca. 1400 f. Kr.).

(11) Øxe med kort, slankt skaft, antagelig en skafthuløkse med kombineret tvær- og retæg (se ovenfor p. 163). Denne type er kendt i ægæisk område fra tidlig mellemminoisk tid (tv. III H).

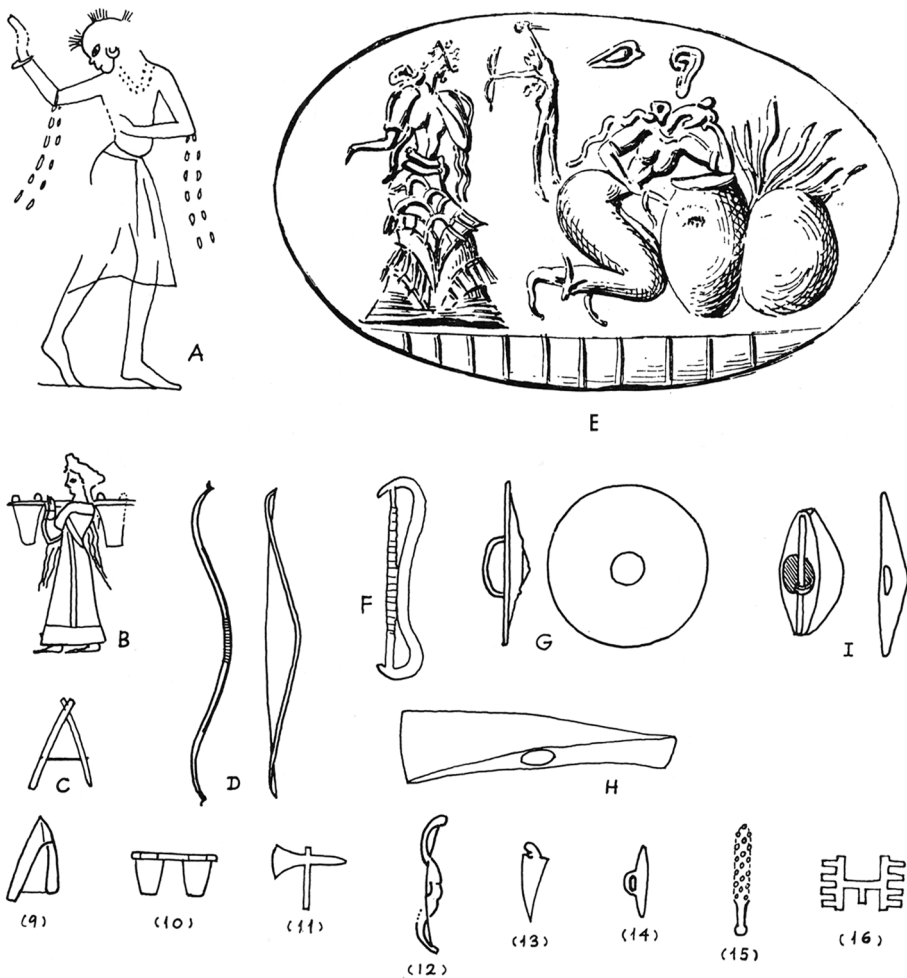
(12) Tegnet forestiller utvivlsomt en bue med slækket streng. Buen er tykkest på midten, og har markeret håndgreb, men er iøvrigt vanskelig at klassificere. Der kan være tale om to typer: 1) en usammensat bue lavet af et enkelt stykke træ med bevikling om midten og med indbøjning som på ægyptiske buer fra tidlig dynastisk tid (tv. III F), 2) en sammensat bue med pålmede sener eller lignende til forøgelse af spændkraften, hvad der medfører at buens spidser i uspændt tilstand er tilbøjelige til at svippe fremad og rulle sig sammen. Ex-empler på denne type fra Ægypten er vist i Hans Bonnet, *Die Waffen der Völker des alten Orients* (1926) p. 142 fig. 65 a–b, hvorfra tv. III D.

Det forekommer mig efter formen at dømme sandsynligst, at (12) forestiller en bue af sidstnævnte kategori.

(13) Det er blevet foreslået at tyde dette tegn som en kniv med kort skaft og bredt trekantet blad, og dette forekommer også i hovedsagen troligt, blot man tænker sig kniven siddende i sin skede, således at bladet og en del af skaffet er skjult. Skaftets afslutning synes at være asymmetrisk formet, og hvis skedens form nogenlunde svarer til bladets, må dette have været meget bredt i forhold til længden. En sådan type kan i nogen grad sammenlignes med den gammelægyptiske slagtekniv.

(14) Den linseformede genstand er forsynet med en øsken eller et håndtag, der må tænkes at være praktisk begrundet. Måske kan der være tale om et parérskjold noget lignende dem, der kendes fra nulevende afrikanske stammer (tv. III G–I).

(15) Tegnet kan minde om en kølle besat med knaster, men de små knopper

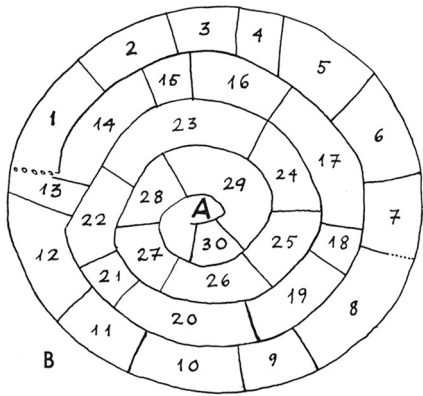
Tavle III. A. Nubier fra Haremhebs grav i Theben. B. Deltager i offerprocession på lersarkofag fra Haghia Triada. C. Ægyptisk agerbrugshakke. D. Ægyptiske flitsbuer. E. Kretisk kvinde med volantsbesat nederdel. F. Tidligdynastisk flitsbue. G. Skjold af hud fra Somali. H. Øxe fra Chamaezi, Kreta. I. Afrikanske parerskjolde.

A. Nubian from the tomb of Haremheb at Thebes (Seton Lloyd, *The Art of The Ancient Near East* (1961) fig. 129). B. Woman from sacrificial procession on terracotta sarcophagus from Haghia Triada (S. Marinatos, *Kreta und das mykenische Hellas* (1959) pl. XXIX). C. Egyptian digging-stick. D. Egyptian bows (Hans Bonnet, *Die Waffen der Völker des alten Orients* (1926) Abb. 65). E. Cretan woman with pleated skirt (Evans, *Palace of Minos II* 241 fig. 138). F. Early Dynastic bow (Quibell-Green, *Hieraconpolis I* pl. XIX,1). G. Leather-shield from Somali (BM Handbook to *The Ethnographical Collections*, 2. ed. (1925) fig. 177). H. Adze-axe from Chamaezi, Crete (Evans, *Palace of Minos I* fig. 141c). I. African parrying shields (Baumann, *Völkerkunde von Afrika* (1940) Abb. 228, 267).

på skaftet er placeret med en regelmæssighed, der passer dårligt til en rå knip-pel af uforarbejdet naturtræ. Snarere kunne der være tale om en tæt beslag-ning med metalnagler. Våben af en sådan art omtales både hos Homer (Od. XI 575 om jægeren Orions kølle, der er »beslået med metal overalt«) og hos

A

B

Tavle IV. A. Faistosskiven, side A, ca. $\frac{3}{4}$ nat. størrelse.
B. Faistosskiven, side A, inddeling (jvf. fig. 4).

A. The Phaistos Disc, face A, ca. $\frac{3}{4}$ actual size
("Ausonia" III tav. XII). B. The Phaistos Disc,
face A, distribution of words, cf. fig. 4.

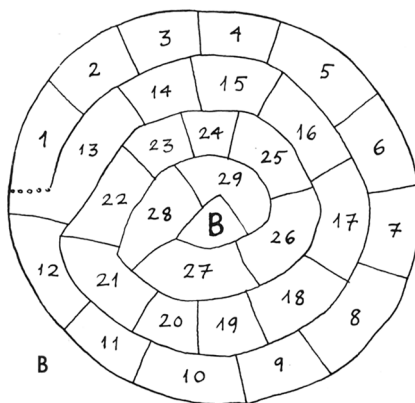

A

Tavle V. A. Faistosskiven, side B, ca. $\frac{3}{4}$ nat. størrelse.

B. Faistosskiven, side B, inddeling (jvf. fig. 4).

A. The Phaistos Disc, face B, ca. $\frac{3}{4}$ actual size ("Ausonia" III tav. XIII). B. The Phaistos Disc, face B, distribution of words, cf. fig. 4.

B

Herodot (VII 69 om Æthiopernes »knoppede køller« og VII 63 om Assyernes køller af træ »beknoppet med jern«). Mere håndgribelige paralleller er mig ikke bekendt. Tegnet kunne måske også forestille et løvtræ af søjleagtig statur (f. eks. poppel).

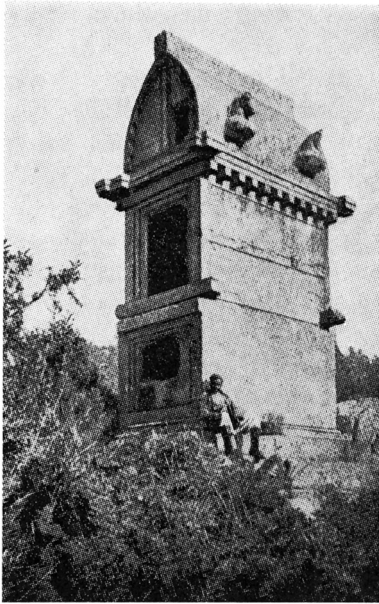
(16) En kort ansats på midten kan måske opfattes som et skaft. Det mærkelige objekt har dog næppe været praktisk brugbart, men er snarere lavet til ceremonielt eller kultisk brug (tordenvåben?)

(17) Den ofte fremhævede lighed med lykiske gravbygninger fra klassisk tid er i den grad iøjnefaldende, at der må være en sammenhæng, selv om Faistoskiven er flere århundreder ældre. De lykiske monumenter er ganske vist alle hugget i sten, men gengiver med stor troskab i enkelthederne karakteristiske tømmer-samlinger, således er der omhyggelig gjort rede for sammenfalsningen af de vandrette bjælker, der markerer de enkelte stokværk (tv. VI A). Lignende bygninger har været kendt på Kreta, og dette kan heller ikke overraske, da Lykierne og Kreterne efter Herodots sikkert ikke ubegrundede opfattelse i sæder og skikke var nært beslægtede med hinanden. Fremstillinger på kretiske seglsten som det tv. VI C afbildede eksemplar viser øverste etage med den stejle gavlgavl og antyder fornedet en stolpekonstruktion, der hæver bygningen et stykke over jorden¹³). Bygningen på Faistoskiven er næppe, som Evans mente, af cirkulær form og vel derfor også uden enhver forbindelse med primitive rundhytter; den må nærmest antages at have fungeret som en art forråds-kammer. En meget lignende arkitektur, med tydeligt konvekse gavlsider som på de lykiske bygninger, og med en kraftig rygås, der rager langt ud over begge gavle, genkendes i dekorativt efterlignet form i minoiske lersarkofager (tv. VI B), som således forklarer typens sepulkrale funktion i Lykien. Et af tegnene i den minoiske linearskrift B gengiver i princippet den samme konstruktion¹⁴). Konvekse vinkeltage kendes også fra det tidlige arkaiske Grækenland og har sikkert haft en vid geografisk udbredelse¹⁵).

(18) Insekt med lille hovede, to forben, to vinger og antydning af bagkroppen, muligvis en bi.

(19) Efter finnernes antal, placering, størrelse og form at dømme kunne den fremstillede fisk godt være en makrelart (Bonito) eller eventuelt en silde- eller makrelhaj (*Lamna nasus*, *Isurus oxyrrhynchus*), men hertil passer den ejendommeligt tilspidsede hovedform dårligt¹⁶). Når en præcis zoologisk bestemmelse viser sig at være vanskelig, er grunden sikkert ikke artens sjældenhed, men snarere fremstillingens uøjagtighed eller den utilstrækkelige fremhævelse af karakteristiske træk. Det mest specielle ved tegningen er afgjort snudepartiet, og dette minder, alle rimelige muligheder taget i betragtning, mest om delfinens »næb«. Dertil kommer den stærkt bagudrettede forreste bugfinne, der afgjort ligner delfinens luffer. Forreste rygfinnes placering kan også passe, men dyrets bagparti synes at være kopieret fra en fisk (delfinen er som bekendt et pattedyr). Utvivlsomme delfinfremstillinger på mykenske vaser (tv. VII B) viser samme begrebsforvirring¹⁷), mens de minoiske og minoiske inspirerede (tv. VII C-D) er mere naturtro.

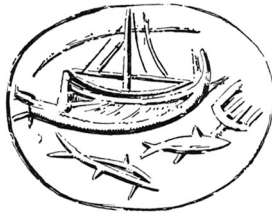
(20) forestiller uden tvivl et skib, og der findes træffende paralleller til et fartøj af dette udseende på kretiske seglsten. På skibene tv. VI D-E er skrogets

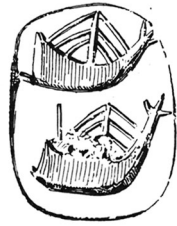
A

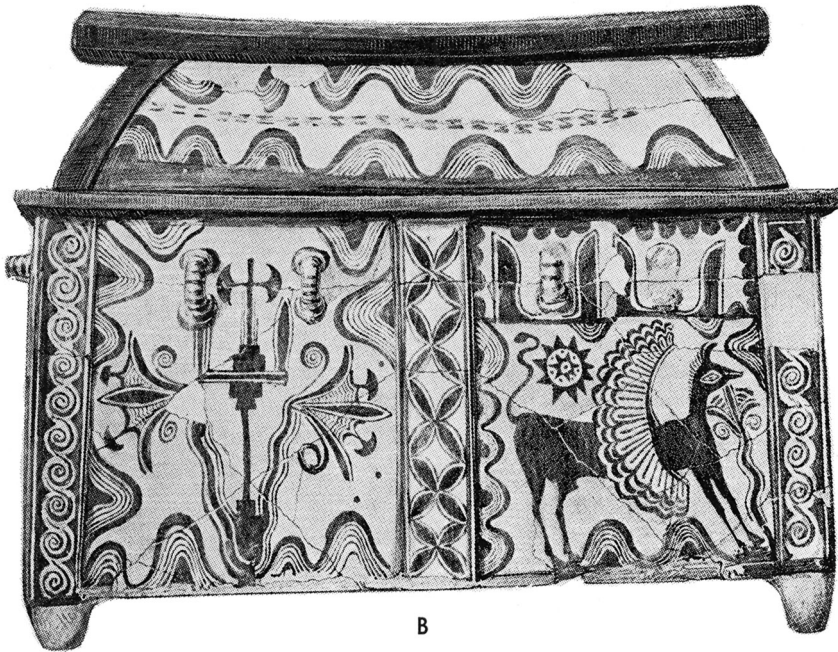
C

D

E

B

Tavle VI. A. Lykisk gravmonument. B. Bemalet lerkiste fra Palaikastro, Kreta. C. Kretisk seglsten med fremstilling af tømmerbygning. D-E. Kretisk seglsten med fremstillinger af skibe.

A. Lycian tomb (Bossert, Altanatolien (1942) fig. 249). B. Painted terracotta sarcophagus from Palaikastro, Crete (BSA VIII pl. XVIII). C. Cretan seal with engraving representing a timberconstruction (Evans, Palace of Minos I fig. 493 b). D-E. Cretan seals with engravings representing ships (Evans, Palace of Minos II fig. 136 b).

form og den høje bagstavnsnabel med udfliget spids præcis den samme som i (20), og i midten er desuden rejst en mast, der udelukker enhver tvivl om, hvorledes motivet skal forstås. Den høje forstavn med tværstang og vedhæng mangler på seglstenene, men bortset herfra er slægtskabet iøjnefaldende. Forstavnen er kendelig på den fremspringende køl, og orienteringen (mod højre) stemmer derfor med de øvrige profiltegns.

(21) Bølgeformet symbol, antagelig for »vand« eller »hav«.

(22) Formen kunne minde om en tregrenet lyster, dog mangler modhager. Andre muligheder: en høtyv af samme type som den på gammelægyptiske relieffer afbildede (tv. VII A), eller eventuelt en noget forenklet gengivelse af en lotusblomst.

(23) Lodret stængel med vifteformet blomsterstand. De små forsatte sideskud på stængelen indbyder til nærmere botanisk granskning, men man bør næppe lade sig friste. Som i tilfældet (19) er der sikkert tale om en velkendt species, og skærmen ligger i den her viste stilisering ikke fjernere fra papyrusblomstens virkelige udseende end flertallet af de ornamentalt betonedede variationer, der træffes i den ægyptiske kunst og de deraf påvirkede ægæiske kunstretninger (minoisk og mykensk, se tv. VII, I). Stængelens sideskud passer ikke til papyrusplanten, men selv en så iøjnefaldende afvigelse fra naturen er heller ikke faldet Ægypterne selv for brystet (tv. VII H)¹⁸.

(24) Oxehorn.

(25) Hov, formodentlig af ox.

(26) Antagelig et udspændt dyreskind af ox eller småkvæg, derpå tyder også den med en fin streg antydede markering af ryglinien (tilsyneladende ikke tidligere observeret, men tydelig på afbildningen Evans, Scripta Minoa I pl. XII)¹⁹.

(27) Hovede af vædder, muligt vildfår (muflon).

(28) Hovede af kat. Stilen er mere udpræget ægyptisk end i noget andet af Faistoskivens tegn (jvf. tv. VII E, G), og tegningen kan tænkes at være kopieret efter et ægyptisk forlæg, måske en af de bekendte papyri med fremstillinger af dyrefabler²⁰.

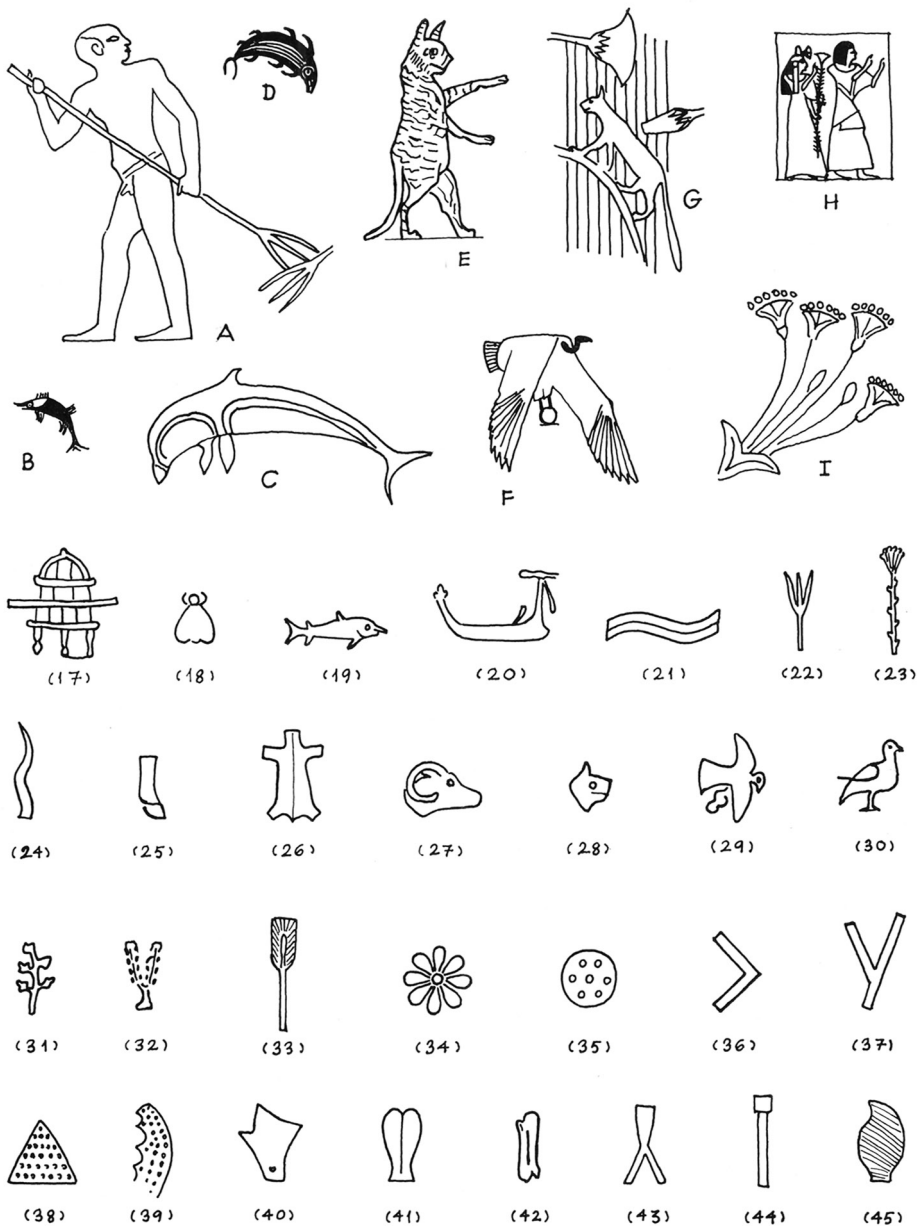
(29) Rovfugl svævende med udbredte vinger. Den grove tegning forbyder en nærmere ornithologisk bestemmelse. Fuglen griber med klørerne om et tilsyneladende lidt løseligt skitseret ottetalsformet objekt, muligt en forenklet gengivelse af de symboler, der sædvanligvis bæres af den beskyttende gribbegud Nechbet eller af Horus-falken på ægyptiske fremstillinger (tv. VII F).

(30) Siddende fugl med lange svingfjer, muligt en due.

(31) Kort gren med 5 blade af tretakket omrids. Vin?

(32) Lavt løvtræ, der nærmest kan minde om oliven eller figen.

(33) Til en bue (12) hører ganske vist en pil, og (33) kunne overfladisk godt minde om en pil med styrefjer. Dog mangler enhver antydning af pilespids. Skaftets ende er hverken tilspidset eller fortykket, en tværpilespids kan der altså heller ikke være tale om. Dertil kommer, at styrefjerene helt dækker den anden ende af skaftet, hakket, hvormed pilen lægges på strengen. Jeg er derfor tilbøjelig til at tro, at tegnet snarere forestiller et kornaks med lange vipper²¹), altså antagelig en art byg.

Tavle VII. A. Høstarbejder med fork, 3d. Dynasti. B. Springende delfin fra mykensk vasebillede. C. Springende delfin fra paladset i Tiryns. D. Springende delfin fra senminoisk vasemaleri. E. Ægyptisk kat på papyrus (sen tid). F. Gribbeguden Nechbet med symbol i klørerne. G. Kat i papyruskrat, Gamle Rige. H. Fremstilling på papyrus fra 19. Dyn. I. Papyrusplanter på indlagt dolkklinge fra Mykene.

A. Peasant with fork, 3d. Dynasty (W. Stevenson Smith, *Ancient Egypt as Represented in The Museum of Fine Arts, Boston* (1946) fig. 30). B. Leaping dolphin from Mycenaean vase (Furumark, *The Mycenaean Pottery* (1941) fig. 48, 20.10). C. Leaping dolphin from the palace of Tiryns (Tiryns, *Ergebnisse II* (1912) Tf. XXI 3). D. Leaping dolphin from late Minoan vase. E. Cat on Egyptian papyrus (late) (O. Keller, *Die antike Tierwelt* (1909) I fig. 28 a). F. The vulture-god Nechbet with symbol in its claws (from the temple of Ramses II in Medinet Habu, Thebes). G. Cat in papyrus thicket, Ancient Empire (J. H. Breasted, *Geschichte Ägyptens* (1936) fig. 189). H. Papyrus from 19th Dynasty (HdA VI, I Tf. 15). I. Papyrus on inlaid dagger from Mycenae, shaft grave 5 (S. Marinatos, *Kreta und das mykenische Hellas* (1959) Tf. XXXVII).

De resterende tegn 34–45 er særlig vanskelige at bestemme, enten fordi det enkle, geometriske omrids åbner mange ligeberettigede fortolkningsmuligheder, eller fordi formen, skønt særpræget, er for stærkt bundet til et specielt milieu til at være alment forståelig. Den af Evans foreslåede tyding af (45) som en libationskande af minoisk type må afvises; klar markering af hanken mangler og skraveringen udfylder hele tegnets kontur.

Den konventionelle datering af Faistoskiven til det 17. århundrede savner, som ovenfor påvist, sikker støtte i den originale fundberetning. I denne er der kun i største korthed gjort rede for fundomstændighederne, og et indiskutabelt eller blot acceptabelt bevis for, at skiven lå i et klart defineret stratum, er ikke fremlagt. Under disse omstændigheder kan det derfor ikke overraske, at man ved gennemgangen af skivens tegn føler sig mindet om visse ægyptiske stiltræk, der synes at indicere en væsentlig senere tidsansættelse end den gængse.

Man kan ikke frakende Faistoskiven kunstnerisk originalitet, og det kan heller ikke nægtes, at tegnene stilistisk set er i slægt med hinanden. Fælles for dem er den langsomme og omhyggelige, men lidet elegante linieføring, de drøje proportioner, og den ensartede grad af forenkling og stilisering. Men dette karakteristiske enhedspræg kan ikke helt dække over enkelte tydelige lån fra det ægyptiske formforråd. Særligt stærkt føles denne påvirkning i kattehovedet (28), og en sådan observation ansporer til at gå på jagt efter eventuelle andre ægyptiserende indslag. Man standser da uvilkårligt op ved (8).

Flere former for lændeklæder til fint brug kendes allerede fra tidligdynastisk tid. Almindeligst er de to typer, der er vist i fig. 3. Den ene (A) gengives også som hieroglyf (tv. II K) og undergår ingen nævneværdige ændringer i enkelthederne i mellemste og nye riges tid. Den anden, hvis særkende fremkommer ved at lægge lændeklædet om midien og binde det i knude fortil, således at dets frie ender falder ned i et vifteformet, meget fyldigt brus af folder, fremstilles i den ældre tid i en kubisk forenklet form, der sikkert ikke har meget med virkeligheden at gøre (fig. 3 B). Denne form for stilisering går imidlertid af mode, da de ægyptiske kunstnere under den senere del af det 18. dynasti gribes af en stærk interesse for elegante og raffinerede detaljer, særlig fine plisseringer og folder. Den traditionelle stilisering af den sidstnævnte type opgives nu til fordel for en mere naturalistisk. Fra knuden udstråler folderne som en vifte og hver enkelt afsluttes forneden med en diskret runding, der skal medvirke til at fremhæve liniespillets lethed (tv. II D). Den nye kunstmode kan naturligvis ikke tidsfæstes på år, men den synes at have haft sit gennembrud under Amenophis III (1405–1370) og at være ebbet ud i løbet af den tidligste del af det 19. dynasti (ca. 1320–1200)²²). Epokens varighed falder altså stort set sammen med det 14. århundrede, og hvis man godtager (8) som en bevidst efterligning af ægyptisk mode, er Faistoskiven dermed dateret til tidligst ca. 1400, d. v. s. til perioden SM III. Ifald den ovenfor udkastede hypotese, at (14) forestiller et parérskjold, holder stik, kan man måske også heri se et indicium for en datering til efter ca. 1400 f. Kr. Parérskjolde forekommer ganske vist langt tidligere i Ægypten, men bliver først i løbet af de sidste århundreder af det andet

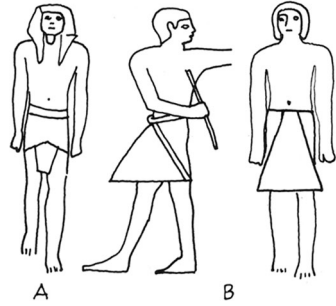

Fig. 3. A-B. To almindelige typer af det gammelægyptiske lændeklæde.

A-B. Two common types of Egyptian loin-cloths.

årtusind almindelige i Nærorientens krigsførelse, samtidig med at hugsværdet afløser stiksværdet.

Et tredje ægyptiserende træk af noget mere tvivlsom karakter er den abnormt langskallede hovedform i (1), (2) og (3), ganske specielt i (1). Hvis der ikke er tale om et ethnisk særkende, men om et stiltræk, er også de nærmeste paralleller hertil at finde indenfor den allerede afgrænsede periode. Den fysisk degenererede »kættkong« Amenophis IV (også kaldet Echnaton) gjorde sig bemærket ved et sygeligt overudviklet baghovede, og i den af Kongen selv promoverede hofkunst blev denne besynderlige abnormitet kanoniseret som et eksempel til efterfølgelse. Ikke blot Majestätens nærmeste familie, men også lavere standspersoner fremstilledes herefter – ganske uanset deres virkelige udseende – med et kranium af kongelige proportioner. Denne skik holdt sig endnu nogen tid efter Kættkongens død i 1352. Hovedet synes ikke at have været det eneste mærkelige ved denne mands ydre, påfaldende er også den meget lange og tynde hals, de forfinede ansigtstræk og den kvindeligt svulmende krop med smal taille, brede hofter og slanke pigeben (tv. II B). Mærkeligt nok lægges der aldrig skjul på disse ejendommeligheder, tværtimod, de fremhæves næsten til karikatur. Således ønskede kongen åbenbart at præsentere sig for offentligheden, og i denne fremtoning har han vel også været kendt i nabolandene og set op til af mindre civiliserede folkeslag, der troede det var særlig fint at se sådan ud. I dette forhold ligger måske da forklaringen på de skrøbeligt udseende og i leddene »knækede« ben, hvormed den gående og den løbende mandfigur på Faistoskiven, (2) og (3), er udstyret. Af andre tegn, der kan komme i betragtning som mulige eksempler på ægyptisk påvirkning, må endnu nævnes (22)–(23), der kan tænkes at forestille Papyrus og Lotus.

Faistoskiven må altså høre hjemme i et kulturmilieu, der formodentlig stod det ægyptiske forholdsvis nær. Dette Utopia, som vi indtil videre vil foretrække at kalde det ubekendte område, stødte utvivlsomt op til Middelhavets kyst – derom vidner skibet (20) og delfinen (19) – og efter Faistoskivens fundsted at dømme stod Utopia i søforbindelse med Kreta. Tegn (1) gør det endvidere sandsynligt, at skiven er importeret fra et sted på den afrikanske kyst. Tegnene (24)–(27) antyder, at okser og småkvæg hørte med til Utopias økonomi; (28) at katten holdtes som husdyr; (32)–(33) at der dyrkedes korn i Utopia og at klima og jordbund også egnede sig for løvtræer; og endelig tyder (17) på, at landet

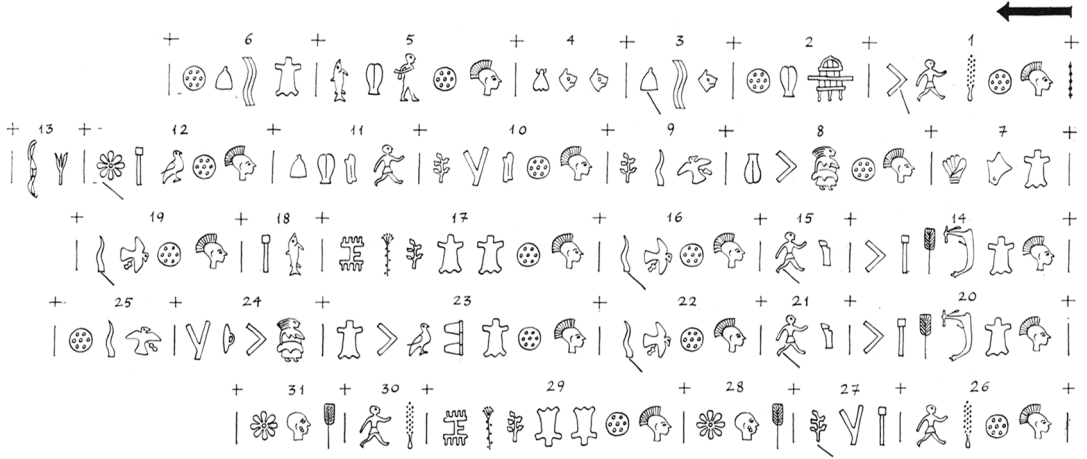
var velforsynet med tømmer. Men lader disse specificationer sig forlige med vort kendskab til de klimatiske betingelser langs den nordafrikanske kyst i det 14. århundrede f. Kr.?

Desværre ved vi meget lidt om dette emne, men, hvis man tør drage slutninger fra de af Herodot beskrevne tilstande, dog noget. Herodot kalder de libyske stammer, som han lokaliserer i rækkefølge fra det ægyptiske delta til den lille Syrte, for »nomader«, og han har ikke store tanker om dette vidtstrakte områdes landøkonomiske værdi. Dog nævner han som en af de få undtagelser det landskab, hvor Makerne bor (jvf. kommentaren til (1)). Det gennemstrømmes af floden Kinyps, er frugtbart på korn af bedste kvalitet, og minder heller ikke i andre henseender om det øvrige Libyen. »Thi jorden er mørk og holdes fugtig af kilder og man behøver ikke at frygte for heden ... Høsten kan i omfang måle sig med Babyloniens« (Her. IV, 198). Den anden undtagelse er kystlandet ved Cyrenaica, som dog ikke kan sidestilles med Kinypsdalen. Nomaderne, siger Herodot videre, lever i hytter flettet af siv og plantestængler, men længere vestpå, hinsides Tritonfloden ved den lille Syrte, findes folket Maxyes, der er jordfaste og har rigtige huse (Her. IV 191), og landet endnu længere mod vest er i langt større grad dækket af skov og har flere vilde dyr end det østlige Libyen.

Det kan diskuteres, om tilstandene på Herodots tid havde ændret sig synderligt i løbet af de forudgående 1000 år, i hvert fald havde de næppe bedret sig. Den gradvise udtørring af Nordafrika, der mange årtusinder tidligere førte til Nildalens isolation, må antages at have fortsat sin ødelæggende virksomhed helt ned i den klassiske epoke, og det er tænkeligt, at livsbetingelserne på Faistoskivens tid endnu var væsentligt gunstigere end i Herodots dage.

Til fordel for en lokalisering af Utopia i Nordafrika taler yderligere den foreløbige omstændighed, at dette område er dårligt udforsket (når bortses fra fønikiske, græske og romerske emporier og kolonibyer) og at der altså her skulle være større chancer end i det langt bedre undersøgte østmediterrane område for at finde andre indskrifter i Faistoskivens alfabet. Dette sidste synes at stå Hittiternes hieroglyfskrift ret nær i princippet, skrifthistorisk set, men i enkelthederne er der så store forskelle at bemærke, at en nærmere sammenhæng må være udelukket. Intet tyder på, at andre ægæiske storbyer end de minoiske og de mykenske kan have rådet over et eget alfabet. Den vigtigste by på den lilleasiatiske vestkyst, Troja, har intet haft, det rige Cypern klarede sig med en aflægger af den minoisk-mykenske stavelsesskrift. Det er derfor ikke meget sandsynligt, at mindre samfund langs det sydvestlige Lilleasiens klippefulde kyster, i landskaberne Lykien, Karien, Kilikien, skulle have gjort sig den ulejlighed at opfinde en selvstændig skrift. Tilstedeværelsen af lokale skriftsystemer, bortset fra forskellige tilfælde af den babyloniske kileskrift (hittitisk, ugaritisk) kan først påvises i de handelspolitiske vigtige distrikter langs den syriske kyst og indtil Ægypten, men Faistoskiven passer også kun dårligt ind i dette milieu. Tilbage bliver da, blandt områder, der kan have været tilstrækkeligt økonomisk og politisk organiserede til at have behov for et eget skriftsystem, kun kystlandet vest for Ægypten. Fra det 14. århundrede træder folkeslagene i disse egne ind i historien som farlige fjender, der gang på gang truer Ægypterne i ryggen og så

A

B

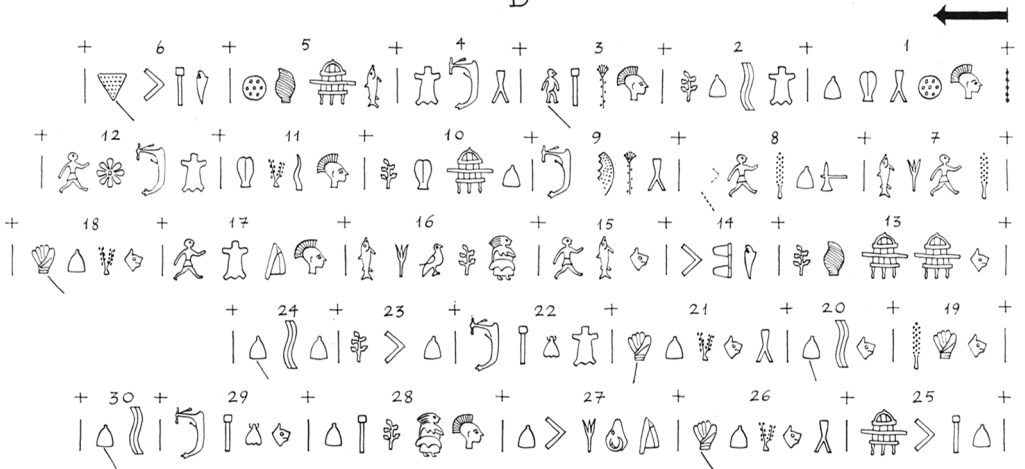

Fig. 4. Faistosdiskens indskrifter udskrevet i normalt liniesystem (ved en fejltagelse er tegn 36 i ordet B 8 bortfaldet).

The inscriptions of the Phaistos disc transcribed (sign 36 in the word B 8 has unfortunately suffered in reproduction).

ledes side om side med Filistre og andre »folk fra havet« medvirker til at tage kraften af de ægyptiske ekspansionsforsøg mod nord.

Den bedste støtte for antagelsen af ældgamle forbindelser til den afrikanske kyst er foreløbig Kreternes brug af falloshylstret. Da det førgræske Libyen kun i ringe grad er udforsket, vil det indtil videre næppe være muligt at fremlægge arkæologiske beviser på fortsatte kontakter i den minoiske periode²³). Men herfor taler dog indirekte den omstændighed, at Cyrenaica i historisk tid blev kolo-

niseret fra de nærmestliggende ægæiske øer, Kreta og Thera, ligesom det er troligt, at oprettelsen af den romerske provins Creta et Cyrenaica, hvorved Kreta administrativt lagdes ind under Afrika, var motiveret af praktiske og traditionsbetonede hensyn.

Om mulighederne for en dechiffriering af Faistoskivens indskrifter er det endnu vanskeligt at have nogen mening. Hvis sproget er hamitisk og således beslægtet med gammelægyptisk, skulle der være chancer for at læse det, men hvis det hører sammen med den særprægede gruppe af sprog, der tales af de nulevende Berbere og Tuareger, er udsigterne sikkert langt ringere. Der kendes fra romersk tid en del gammellibyske indskrifter (også bilingver), men de er korte og meget vanskelige at få hold på og frembyder i sig selv et næsten lige så stort problem som Faistoskivens tekster²⁴).

Hvor Utopia end må søges – Kreta selv turde i hvert fald være definitivt udelukket, hvis det står fast, at Faistoskiven må dateres til det 14. årh. På dette tidspunkt havde Kreterne forlængst opgivet de besværlige hieroglyffer til fordel for den bekvemme linearskrift, og deres forfinede kultur og kunst ville vel ingen finde det nærliggende at sammenligne med Faistoskivens primitive billedverden. Nære lighedspunkter må langt snarere søges i tilbageblevne dele af den mediterrane kultursfære som f. eks. Malta og det indre Syditalien (for at nævne nogle af de bedst undersøgte lokaliteter) d. v. s. fortrinsvis i de lidet befærdede egne af det centrale og det vestlige Middelhavsområde, som endnu under den fremskredne bronzealder i mangt og meget levede videre på neolithiske traditioner.

Some Remarks on the Archeological Placing of the Phaistos Disc.

During the excavation of the Old-Cretan palace in Phaistos the Italian excavators uncovered in 1908 a remarkable clay disc, which has since been the subject of much scientific discussion (Pl. IV–V). The circular disc bears on both sides a spiral inscription, and numberless attempts have been made to decipher these texts, which each consist of about 30 words. But as the phonetic values to be given to the signs are still only a matter of guesswork the possibilities appear endless.

The hieroglyphs of the disc resemble to some degree the local Cretan hieroglyphic script and the syllabic scripts A and B derived from it, and there is therefore a logical idea behind the attempt by Benjamin Schwartz, on a basis of the frequency of occurrence of each individual sign both on the disc and in the now deciphered Linear B script, to establish the phonetic value of the hieroglyphs¹). But the result of this statistical experiment, an attempt to translate the Phaistos Disc, produces no obviously coherent meaning, and would at best only appear to succeed in proving that the language of the disc cannot be Mycenaean.

After this negative result no other inviting linguistic channels present themselves²), and it would appear best to concentrate on such questions as give a possibility of a result independent of guesswork. Among these are that of the disc's provenance and date, and general cultural historical context.

If the literature concerning the Phaistos Disc be viewed as a whole it may be said that only a small minority of writers believe in a Cretan origin, and that the majority are of the opinion that the disc was imported into Crete and probably fashioned in Southwestern Asia Minor. Concerning the date there appears to be unanimity. In the absence of other criteria the

circumstances of discovery are taken as decisive, and the disc attributed to MM III b, i. e. to the latter half of the 17th Century BC. Comparative material of a stylistic nature is not available, as the disc is unique, and only a very small number of details may be related to features of well-defined cultures. But it is necessary to emphasize forthwith that the circumstances of discovery are unfortunately not nearly so unequivocal that a discussion of the dating can be said to be superfluous.

The Phaistos Disc was discovered in a narrow storeroom in a complex of dwelling-houses lying immediately north of the palace, and belonging to the earliest palace, which was destroyed in the period around 1700 BC (Pl. 1). But, as the following account of the excavation reports shows, the circumstances of discovery do not give the impression of any clear stratigraphy.

In Pl. 1A the completely excavated row of houses can be seen; but when the disc was found only a corner of the western edge had been excavated, consisting of 8 small rectangular rooms, each with a breadth of about 80–115 cms. (Pl. IC). The first seven, which are about 130–150 cms. long, lie in a row, while the eighth, in which the Phaistos Disc lay, forms an independent wing at rightangles. The walls of the small rooms—probably storerooms, as they are too narrow for dwellings—are built on bedrock and survive to an average height of about a half metre. Rooms 1–7, and the southern two-thirds of room 8, were cleared during the campaigns of 1900 and 1903 (Pl. IB), and the clay disc was first discovered when the clearing of room 8 was completed in 1908. The room was thus unfortunately excavated in two stages. Luigi Pernier, who submitted the original excavation report, gives the following information concerning the details of the discovery of the disc (“Ausonia” III, 1908 p. 261):

“A find of exceptional importance was made in the evening of the 3rd of July 1908. In the small rectangular room extending from the South wall of the cavities 6, 7 to the projecting rock, near the NW angle and ab. 55 cms. above the rocky surface of the bottom, among dark earth mixed up with ashes, charcoal and fragments of pottery, was found a disc of terracotta with pictographic signs on both faces. Few centimetres farther to the SE, in the same room, in practically the same height, lay a fragment of a clay tablet carrying characters of the Minoan linear script. The disc rested on a slanting surface (*suolo di costa*), not in a vertical position, but somewhat sloping northwards, showing on the upper side the face stamped in the centre with a rosette. Although the earth layer, upon which the disc was situated, was found to fill out irregular cavities in the bottom surface and between the stones projecting from the West wall, it did not seem to constitute a real floor-level, for the earth was not stamped compactly and contained, in the level of the disc as well as below it, pottery of the same sort and from the same period.

Anyway it seems evident, considering the position in which it was found, that the disc was not in situ, but found presumably where it had fallen down from an upper storey, probably together with the tablet.

It is worth while recalling the peculiar circumstance that one of our trial trenches in 1900 led to the discovery of room 8, leaving unexcavated only the small section in which were hidden the epigraphical documents. For this reason, mainly, it can be explained why it has not been possible to reconstruct any complete piece of pottery from the sherds found together with the disc.”

From the last remark it may be concluded that the potsherds found during the trial excavation in 1900 had been discarded or lost when in 1908 interest in them was aroused. It seems as though Pernier wished to keep open the possibility that at least a part of the objects found belonged to the original contents of the room. But opposed to this theory is his own observation that potsherds were found throughout the fill from the level of the disc and evenly down to the bedrock. It would be more reasonable to think of a gradual silting up, in association with the heaping up of refuse around the house ruins after their destruction, which appears to have been contemporary with the catastrophe which destroyed the first palace. The levels around the houses have proved to contain a number of potsherds from the whole of the Middle Minoan period, and it seems likely that in the period MM III they reached the top of the partially demolished walls and thereafter began to slide down and fill the “storerooms”. Such a theory

would also best explain the sloping surface (*suolo di costa*) on which the disc was found, cf. fig. 1.

Pernier's information appears also to indicate that the MM III potsherds, on which the dating is based, lay in the disc's stratum and below, but not above. This fact alone seems to open the possibility that the disc did not belong to the level upon which it was found, but had been deposited upon it at a later date. Suspicion is strengthened when the following quotation from Pernier's report is read. It comes from immediately before the remarks already quoted concerning the finding-place of the disc. In a short survey of the objects discovered in the area in question Pernier describes under section 1 the ceramic material from the early Middle Minoan period, then proceeds to survey the objects from MM III, and inserts here as an introduction a paragraph which clearly is meant to convince the reader that, apart from a few "infiltrazioni" he is here describing a clear archeological horizon:

"Finally in some of the rooms (in alcuni vani), in different levels, have been found some fragments of cups painted in Mycenaean style and of pithoi with plastic decoration like those belonging to the late palace of Phaistos, but since these were mixed both with earlier sherds (Middle-Minoan) and with later fragments (Hellenistic), we are led to believe that in these places elements have intruded from the upper layers, of which in actual fact no other remains from the Late Minoan Period can be traced, except the abovementioned sherds."

It would have been interesting to know in which of the rooms, and at precisely which height, the intrusive elements occurred, and in particular whether the phrase "alcuni vani" also includes room 8!

To my enquiry whether the files of the Phaistos expedition might possibly contain further information about the circumstances of discovery, the present leader of the excavations, Professor Doro Levi, replied: "I am afraid that Pernier's excavation diary gives no more detailed report of the finding of the Phaistos disc than the accounts already published" (letter of 29.3.63), while no reply is yet forthcoming from Pernier's associate, Professor Luisa Banti.

In the final excavation publication "Il Palazzo Minoico di Festos" I-II 1935-1951 reference is made to the preliminary report in "Ausonia", but it appears as though in the course of continued excavation in the area Pernier has somewhat changed his views. Vol. I p. 375 ends as follows:

"Summing up the observations made of the ruins on the terrace northeast of the palace, it is evident that there were 4 edifices, connected with each other and dependent on the palace itself, though actually separated from it. Founded on an Early Minoan level they were probably erected as early as the beginning of the Middle Minoan period, and they were certainly used during MM II and III. The edifice in which the disc was found was abandoned after a catastrophe, the same, I think, which destroyed the palace in the last phase of MM. In the three other edifices, however (and especially the propylaea), the mixing up of Late Minoan I with earlier material seems to make it certain that, while the second palace was re-erected on a basis of the ruins of the first, the three buildings—and most clearly the propylaea—were still in use with slight modifications and additions. There arose then, on the ruins, during LM III some modest constructions (*alcune modeste costruzioni*), on which ultimately were built the houses of the Hellenic city."

We seek in vain for documentation of the "modeste costruzioni" mentioned, and their modesty appears to be deduced from the fact that no material remains of them could be found at all, their existence being postulated on the basis of the discovery of Late Minoan potsherds. Pernier's phrasing in fact amounts to a re-evaluation of the "infiltrazioni" formerly so briefly dismissed, and this gives cause to inquire once more whether the level in which the Phaistos Disc was found is so certainly and unequivocally to be dated to MM III as is normally assumed. From the foregoing considerations it appears to me that categorical conclusions should be avoided, and that it should be assumed that the time of the deposition of the Phaistos Disc in the level in which it was found can lie anywhere at all between the end of MM III and the end of LM III, i. e. from about 1600 to about 1100 BC. This, of course, does not preclude that the disc is itself older than the date of its depositing.

After its destruction at the end of MM III the palace was never re-erected as a unity, but several archeological observations show that Phaistos and the surrounding district continued to be thickly populated as long as to LM III. Luisa Banti states in the article on "Festo" in

"Enciclopedia dell'Arte Antica" II (1960) p. 634: "The very abundant (abbondantissima) pottery from LM III has only been to a small degree published and studied". Cemeteries from this period have been discovered at Kalyvia near Phaistos. And after the destruction of the villa at Haghia Triada about 1400 new buildings were erected above and against the ruins of the villa, testifying to a cultural and material level still worthy of respect throughout LM III (cf. Luisa Banti's article on Haghia Triada in Enc. A.A. II 1087 seq.).

Preliminary accounts of new discoveries of Mycenaean houses in Phaistos are given by Doro Levi in "Ill. London News" No. 6470 (3.8.63), p. 162 seq., in which Levi finds cause to emphasize that the Mycenaean period in Crete was not, as has always been claimed and frequently repeated, a period of decline, but on the contrary a rich and flourishing epoch. The current interpretation, in Levi's opinion, is connected with the contempt with which earlier excavators regarded all remains which were later than the Minoan civilization, then newly discovered. Levi emphasizes also the great difficulties, involving refined techniques of excavation, met with by modern excavators in clearly distinguishing between Minoan, Mycenaean and Hellenic strata.

A greater uncertainty concerning the date of the Phaistos Disc is to a degree compensated for by a widening of the archeological horizon which can now be surveyed in an attempt to discover the milieu to which the disc belongs. If the disc was not made in Crete it may well have been imported from any area within the Mycenaean sea-trading area, in other words from practically the whole of the Mediterranean world. For Mycenaean pottery is found in many places outside the narrow Aegean area, not only on the Greek islands, in Cyprus, on the Syrian coast and in Egypt, but also far to the west, in Malta and Sicily and in South Italy³). It is probable that also the North African coast west of the Egyptian delta, at least as far as Syrte Minor, was reached by Mycenaean trading vessels, and it is tempting to accept the suggestion of H. C. Broholm, that Cyrene in the present-day Cyrenaica was founded as early as Mycenaean times, even though this theory has not yet been confirmed by the discovery of Mycenaean objects on the site⁴).

Any attempt to identify the homeland of the Phaistos Disc must be based on an analysis of the individual hieroglyphs. It must first be decided what the symbols actually portray (animals, plants, implements, etc.), and thereafter must be sought a closer identification—zoological, botanical, cultural historical or art historical—which can help to narrow down the area of search⁵). But first it will be practical to look at another side of the question, the place of the Phaistos Disc in the history of writing.

I am grateful to the director of the Hiraklion Museum in Crete, Dr. Platon, for permission to study the original at close quarters. This enabled me in the first place to judge between the varying views which have been expressed concerning the direction in which the signs should be read. That the signs were impressed in the same order as that in which they should be read can scarcely be doubted, and it can with certainty be stated that the impressions were made in the direction from the circumference of the disc and in towards its centre⁶). Certain groups of signs, where one sign overlaps the next, can appear from photographs to suggest the opposite order (fig. 2). But a closer examination shows that in all cases—on both sides of the disc—a sign which appears from photographs to overlap another has in fact been impressed *before* the second, but to such a depth that its impress could not be distorted or rubbed out to any appreciable degree by the next. The same conclusion is reached by study of signs which touch each other, for here the edges of the sign first impressed are normally slightly distorted⁷).

This observation agrees with the direction of the individual sign. Those signs which have a front and a back at all point in every case back towards the beginning of the inscription. This applies, for example, to all signs representing human beings, animals and fish, to parts of the body shown in profile and to certain other objects in profile, as for example the ship. An exception is perhaps the axe (sign 11), but the position of an axe is not absolutely fixed in relation to the vertical plane, and the specimen portrayed may well be an axe-adze, with

two equally important blades. The other signs which can be roughly identified are all shown en face (all plants and trees for example), or can be turned either way without distinction. It should be noted, however, that the man—apparently literate—who impressed the signs has had no particular scruples with regard to the direction of the signs on the disc, but in many cases has turned them at will, either through mere thoughtlessness or in order to make room for a sign which took up too much room in breadth and had therefore to be stood on edge (for example the ship)⁸). That there should be shortage of room is easily understood, as examination shows that the division of the spiral band by means of cross-lines into sections for each word was carried out *before* the signs were impressed, clearly in order to avoid the much more serious shortage of space which might arise if signs were merely impressed without previous planning, in succession towards the centre. Incidentally, this fact also shows that the inscription must have been copied from an earlier draft, as otherwise the rough division of the spiral band would have been impossible.

This regularity in direction will in some cases be of help in identifying doubtful signs (cf. p. 185), and in addition shows that the script of the Phaistos Disc obeys at least one of the laws which apply to the ancient scripts of the Middle and Near East, that the individual sign can only be read in one direction. If the direction of writing changes, as in the archaic Greek “boustrophedon” inscriptions (alternately left-to-right and right-to-left), then the sign too must be written in the opposite direction.

The direction of reading is thus hardly of great importance for the historical placing of an alphabet, or for estimating its relationship to other scripts. That the Phaistos Disc should be read from right to left does not therefore exclude the possibility of its being related to scripts which, like the Egyptian hieroglyphs or the Cretan linear scripts, are normally read from left to right.

A separate analysis of the individual signs follows, general considerations being reserved to a final section. See Pls. II–III and VI–VII. Each sign is referred to by a number in brackets. (1) Human head, noticeably dolichocephalic and with long, thin neck. Eye, eyebrow and ear are clearly marked. The remarkable crest on the back of the head recalls a helmet-crest, but there is no sign of the accompanying helmet. The comparison suggested by Evans with the special headdress borne by the Philistines on Egyptian battle-scenes of the 12th Century (Pl. II E) must be rejected. This headdress consisted (somewhat like that of the Indians) of a headband or diadem, to which was attached apparently a row of closely sitting vertical feathers or leaves. It appears to me that the crest in (1) cannot be interpreted as a headdress, but must be a special hair-style, as can still in our day be met with among certain primitive tribes⁹). Egyptian monuments of the Second Millennium provide no parallels, but M-L. and H. Erlenmeyer have, in the article named in note 9, called attention to two terracotta heads (a. a. fig. 7–8, our Pl. II A) which undoubtedly resemble (1) closely. According to the dealer's information these heads were found on Crete together with a third head which is distinctly Philistine (a. a. fig. 6). No conclusions concerning the origin of these specimens can be based on the place of finding. But it is of interest if they in fact were found on the same island, as it would in that case be reasonable to suppose that the people who fashioned the Phaistos Disc began to make themselves internationally known in the Mediterranean area about the same time as the Philistines, in LM III. To this can be added that Herodotus mentions and describes among the peculiarities of the Libyan nomad tribes between Egypt and Syrte Minor their remarkable hair-arrangement. Concerning the Maxyes tribe (presumably identical with the Mashawasha, a Libyan people mentioned in Egyptian victory inscriptions) he says that they let their hair grow on the right side of the head, but shave it off on the left (Her. IV 191). Two of the neighbouring tribes, the Machlyes and the Auseis, let their hair grow long on the front and the back of the head respectively (Her. IV 180). And finally the Makai tribe cut their hair in a crest, “allowing the middle part of the hair to grow, and shaving the hair on either side down to the scalp” (Her. IV 175). Here the word used is “lophos”, which is normally employed in Greek of a horse's mane or a helmet crest, and it cannot be denied that this description suits (1) extremely well.

Herodotus's description of the Libyan nomads is undoubtedly correct in all details, and it fits surprisingly accurately observations made by ethnographers among the present-day Tuareg (cf. Henri Lhote “Les Touaregs du Hoggar” 1955, p. 106 seq.). Among one of the southern

tribes, the Timbuctoo people, the variations in hair-arrangement shown in Pl. II C are recorded¹⁰). Hair styles of this type are occasionally seen on Egyptian monuments, as for example the Nubian on the Theban grave painting shown in Pl. III A. The resemblances between the ancient Libyans and the present-day Tuareg go, however, far over details of appearance, and witness to an unusual persistence in tradition during the 2400 years which have elapsed since Herodotus. There is therefore reason to believe that the situation described by Herodotus had not changed appreciably during the period of about 1000 years, which separates him from the heyday of Cretan culture. The hair-crest in (1) seems to be somewhat stylized; human hair is not normally so stiff unless it is treated in some way, but it is possible that the hair-style deliberately attempts to imitate an actual helmet crest¹¹).

(2) Running man with dolichocephalic skull, cf. (1), bearing a loincloth and possibly, though not certainly, a phallos-sheath. The arms are only sketched, with no detail of the muscles, but the legs on the contrary are more detailed as to musculature, but oddly crippled, appearing to bend backwards.

(3) Walking man, with dolichocephalic head, cf. (1) and (2). The arms are crossed behind the back, clearly bound. The position recalls Egyptian portrayals of captive foreigners. The front of the figure is not clearly impressed (the sign only occurring once on the disc). The legs resemble those of (2). There is no loincloth, but the projecting buttocks are clearly seen.

(4) Female figure with long hair, stylized as in (1), bare torso with pointed pendular breasts, and a wide skirt in two pleats resembling closely the Minoan pleated skirt. A similar dress is, however, found on Syrian representations (Pl. II H) and is known in addition from the Western Mediterranean (Malta, Pl. II G). The face has a pointed nose, receding chin and sloping forehead as in (1)–(3). The position of the arms, with the right arm hanging by the side, and the left crossing the breast, is paralleled often in the Mediterranean area¹²).

(5) The simple shape makes many interpretations possible, but the proposal of Evans, a woman's breast, seems the most plausible, cf. the Egyptian hieroglyph for "to suck" (Pl. II I).

(6) Human figure of smaller size than (1) or (2), with round head, projecting arms and stomach, and bent legs resembling those of a child. The buttocks are prominent, though hardly to a degree that would suggest *steatopygi*. It is not impossible that the sign represents a pigmy, but the portrayal in fact suits better a child of a race of normal stature.

(7) Hairless human head, definitely brachycephalic—as opposed to (1), (2) and (3)—and with low but definite forehead. Eye, eyebrow and ear portrayed as in (1). In addition there is on the cheek a mark in the form of two small circles, which must be interpreted as some form of painting or tattooing. This decorative element suggests that the intention is to portray a different population group than that shown in (1)–(4), and in that case the round head is hardly accidental, but rather a racial characteristic. The possibility may be considered that (1)–(4) represent a ruling class with more delicate features, while (7) shows an inferior element of the population with coarser lineaments.

(8) It has been proposed to take this sign to represent a human hand wrapped in thongs of leather like those used by the pugilists of antiquity. However, it looks more like a modern boxing glove. It also bears a certain resemblance to a half-opened flower (like a rose), but again the bud is cut off rather abruptly and there is not even the suspicion of anything like a stem.

On the other hand, if looked at from the opposite side, it seems to recall a piece of drapery, a skirt with folds of the type common in Ancient Egyptian art (Pl. II K–L) may perhaps be considered a precedent—the way of representing a piece of cloth exactly as it is usually worn, but without the human form filling it, is not quite so familiar that it would be superfluous to look for parallels^{12a}). In consideration of this precedent, however, the resemblance between (8) and the Egyptian figure illustrated in Pl. II D is certainly worth while considering. The loin-cloth worn by this figure, of fine linen, is of a special type, arranged on the front in a fan-shaped series of pleats rather like an apron. In Egyptian art this sort of clothing is first represented about 1400 B.C., in the reign of Amenophis III, and it is still usual in the reign of Haremheb, during the transitional period between the 18th and 19th Dynasties. Non-Egyptian foreigners found this feature typically Egyptian, however, without understanding its functional idea. So, on a Syrian ivory from Ras Shamra, imitating Egyptian style, the pleated fan has been reduced to a small pendant-like palmette hanging down from the belt (Pl. II F). As will be

seen, (8) resembles the Egyptian prototypes more closely than the ivory, and moreover it is turned to the right like the other signs of the Phaistos Disc (cf. above p. 183). The interpretation proposed, therefore, is at any rate difficult to reject a priori.

(9) Evans' comparison with the tiara-like Hittite head-dress is hardly convincing. Possibly the contours of the sign were not perfectly carved on the stamp (cf. (17)), so that the base line does not belong to the design proper. If so, the sign is actually of angular shape and bears a marked resemblance to the digging-stick used by the peasants of Ancient Egypt (Pl. III C) and still employed nowadays in many places in Africa for primitive agriculture. If this is true, the blade of the digging-stick is shown to the right, and the handle, in which it was inserted, to the left, which means that the tool is represented in working position, with the blade turned downwards. The sign therefore is turned correctly to the right. Possibly the base line discussed was intended to indicate the surface of the ground.

(10) Provided that some object of daily use was meant (and not a mere signature, for example for mountains, huts or the like) it might be a pole (yoke) with two containers suspended, like the device carried by one of the women in the sacrificial procession on the well-known sarcophagus from Haghia Triada (Pl. III B, from ab. 1400 B.C.).

(11) Axe with short, thin handle, presumably an axe-adze (cf. p. 183). This type is well known in the Aegaeon from the early Middle-Minoan period (Pl. III H).

(12) The sign represents an unstrung bow. The grip is marked. One of two different types may have been meant: either the bow is made of one single piece of wood like Egyptian bows from the Early Dynastic period (Pl. III F), or it is a composite bow reinforced by means of sinews (Pl. III D). The latter possibility seems more likely than the former.

(13) Those who take this sign to represent a knife are probably right. Possibly, however, the knife is shown in its scabbard and this may be the reason only the tip of the handle is visible. This seems to be asymmetrically shaped, and the blade is very broad. The weapon therefore bears some resemblance to the typically Egyptian butcher's knife.

(14) Object of lentoid shape provided with a loop or a handle, possibly a parrying shield like those still used by some African tribes (Pl. III G-I).

(15) Possibly a rustic club, though the small knobs are placed at too regular intervals to conform to natural growth. More likely the club is studded with metal like those clubs used in time of Herodotus by the Ethiopians (Her. VII 69) and by the Assyrians (Her. VII 63). On the other hand the sign might represent some kind of deciduous tree (e. g. poplar).

(16) The short bar projecting from the centre may be a handle. The peculiar object was hardly intended to serve any practical purposes, but made rather for ceremonial use (thunder-bolt?).

(17) As often stated, there is an obvious likeness between the building type represented in this sign and the typically Lycian grave monuments of the Classical Epoch, which can hardly be quite fortuitous, though the Phaistos Disc belongs to a far earlier period. Similar edifices must have existed in Minoan Crete. The Cretan seal reproduced pl. VI C shows the upper floor with its steep gable and, below, a construction of poles raising the structure above ground level¹³). The building represented in (17) was probably not circular in plan and not a dwelling house but presumably used for stores. The same main features (including a heavy ridge beam projecting from both gables) are reproduced in Minoan terracotta sarcophagi (Pl. VI B) and in one of the signs of the Mycenaean linear script B¹⁴). Convex hip roofs were also known in Archaic Greece and must on the whole have had a wide geographical range¹⁵).

(18) Insect with small head, two forelegs, two wings and trace of abdomen, probably a bee.

(19) Judging from the number, place, size and shape of the fins, the fish might be a species of mackerel (Bonito) or a herring-og mackerel-shark (*Lamna nasus*, *Isurus oxyrinchus*), but the pointed shape of the head does not fit this theory¹⁶). A precise zoological definition is difficult to formulate, but probably not because the species in question is a very rare one. More likely the distinctive features are not correctly rendered in every respect. Of these the shape of the head is by far the most peculiar, and is, as it seems, more compatible with the forepart of the dolphin than with any species of fish. The foremost abdominal fin, too, resembles rather closely the flippers of the dolphin, and the dolphin has also a dorsal fin like the foremost one on the sign. The tail, however, seems to have been copied from a fish. Some representations of dolphin on Mycenaean vases (Pl. VII B) show the same confusion

of ideas¹⁷), whereas those in, and those inspired by, Minoan art are much more true to nature (Pl. VII C-D).

(20) No doubt represents a ship, and vessels of this design are known from Cretan seals (Pl. VI D-E), apart from the form of the prow, which is somewhat different. The prow is distinguished by the projecting keel. The sign, therefore, is turned correctly to the right like the other profile signs.

(21) Wavy symbol, representing presumably "water" or "sea".

(22) The shape may resemble that of a three-pronged harpoon, but there are no barbs. Other possibilities: a hay-fork like that used in Ancient Egypt (Pl. VII A), or perhaps a somewhat schematic lotus flower.

(23) Umbelliferous plant. The small leaves projecting at regular intervals from the vertical stem seem to be the most distinctive feature, but from a botanical point of view they are hardly conclusive. Probably (as in the case of (19)) the design stands for a well-known species, and it is not less compatible with the true appearance of the papyrus than the majority of the ornamental imitations in Egyptian art and in the Aegaeon trends influenced by Egyptian style (Minoan and Mycenaean, Pl. VII I). The papyrus stalk has in actual fact no leaves, but Nature was not always correctly copied even in Egyptian art (Pl. VII H)¹⁸.

(24) Ox horn.

(25) Hoof, presumably of an ox.

(26) A distended animal's skin, probably of ox or sheep. The line of the spine is marked with a fine groove (clearly visible in Evans, *Scripta Minoa* I pl. XII)¹⁹.

(27) Head of ram, possibly wild sheep (mouflon).

(28) Cat's head. The style is markedly Egyptian (cf. Pl. VII E, G) and the head is possibly copied from an Egyptian drawing, perhaps a papyrus with representations of fables of animal life²⁰.

(29) Bird of prey with extended wings clasping with its claws a nondescript round object, possibly a symbol of some sort like those carried by the vulture-god Nekhbet or the Horus-falcon in Egyptian art (Pl. VII F).

(30) Seated bird with long flight-feathers, possibly a dove.

(31) Branch with 5 leaves of trilobate outline. A vine?

(32) Low crooked deciduous tree like olive or fig.

(33) The sign could be taken to represent an arrow (cf. the bow (12)) equipped with flight feathers, but there is no indication of a point or of any thickening that might suggest the presence of a transverse arrowhead. I am inclined to believe therefore that the object reproduced is rather an ear of corn with long "whiskers"²¹), that is, presumably, some species of barley.

The remaining signs 34-45 are especially enigmatic, either because their shape is very schematic and simplified, or because the objects represented were not universally used in the Mediterranean area. At any rate, (45) is certainly not a libation jug of Minoan shape, as suggested by Evans, for the handle is not separately marked, and the hatching fills out completely the outline of the sign.

As already stated, the conventional dating of the Phaistos Disc, though based on excavation reports, is by no means susceptible of proof. The fill in which the disc was found was not so clearly stratified that a chronological sequence could be established beyond doubt. In view of this conclusion, therefore, it does not appear a priori absurd, that some of the signs seem to recall stylistical features characteristic of a period definitely later than the epoch to which the disc is usually assigned.

The Phaistos Disc is certainly a uniform piece of workmanship, and all signs resemble each other in the general characteristics of their style. Nonetheless, some of them bear a certain resemblance to conventional Egyptian design. This is particularly true of the cat's head (28), and one is tempted therefore to keep on the look-out for similar cases. Another case, especially worth of consideration, is (8).

Mention has already been made of two types of loin-cloth common in the old kingdom (fig. 3). One of them (fig. 3 A, Pl. II K-L) is reproduced in practically the same way in later periods. The other one, the typical feature of which is the fold-fan radiating from the front side of the waist, is represented in a greatly stylized manner in the art of the Old Kingdom,

but in the later part of the 18th Dynasty a more naturalistic way of rendering the folds becomes fashionable (Pl. II D)²². If it is true, therefore, that this fashion is imitated on (8), the Phaistos Disc cannot be earlier than about 1400 B. C. If (14) represents, in actual fact, a parrying shield (a possibility suggested above), this feature may also indicate a date later than ca. 1400 B. C. Parrying shields were known in Egypt at a much earlier date, but they were not commonly used in the Near East until the last centuries of the second Millennium, when the slashing sword became preponderant in warfare (cf. R. W. Hutchinson, *Pre-historic Crete* (1962) p. 253).

Among other signs possibly betraying Egyptian influence may be mentioned (1), (2) and (3). Provided that the markedly dolichocephalic shape of the human heads in these signs, particularly in (1), is not an ethnic feature, it may have been copied from Egyptian art. As is well known, the heretic king Amenophis IV (Echnaton) possessed a skull of an abnormally elongated form, and in the royal art encouraged by the monarch himself this peculiar feature was canonized as a standard of beauty. Not merely the royal family, but persons of lower rank as well, were represented with skulls of royal proportions, and this habit seems to have prevailed until some time after the death of Echnaton in 1352. The physical appearance of the king was also peculiar in other respects: he had a long, thin neck and a body of feminine curves with a narrow waist, swelling hips and slim girlish legs (Pl. II B). These characteristics are openly portrayed: evidently this was the appearance which the king wanted to exhibit in public and which was known in foreign countries and admired by less civilized peoples. The frail and crooked legs of the human figures on the Phaistos disc, (2) and (3), may therefore also have been imitated from Egyptian models.

Finally it should be mentioned that the typically Egyptian plants, the papyrus and the lotus, are possibly represented in (22) and (23).

It thus seems that the Phaistos Disc was fashioned in a district submitted to a certain degree of Egyptian influence. This Utopia, which we may provisionally call the unknown area in question, was no doubt situated somewhere along the Mediterranean coastline (judging from the ship (20) and the dolphin (19)), and the place of discovering of the disc suggests that maritime connections existed between Utopia and Crete. As we have seen above, (1) may point to an African origin. According to (24)–(27), oxen and possibly sheep or goats formed part of the economy of Utopia; (28) suggests that the cat was kept as a domesticated animal; and judging from (32) and (33) corn was grown and the climate was suitable for deciduous-trees, while, according to (17) timber was used freely in house-building.

Would these specifications conform to climatic conditions along the coast of North Africa in the 14th century B. C.? Not much is actually known as regards this subject, except what can be deduced from Herodotus. The Libyan tribes were, in the eyes of Herodotus “nomads”, and the country on the whole of no great value. However, a few exceptions are mentioned, like the land of the Makai (cf. commentary to (1)). This district was watered by the river Cinyps, corn of the best quality was grown, and the area was also very unlike most of Libya in other respects. “The earth is dark and is kept moist by springs, and the heat is not to be feared . . . in quantity the harvest compares with the yield of Babylonia” (Her. IV 198). The other notable exception was the coastal regions of Cyrenaica, which, however, was not so fertile as the Cinyps valley. The nomads, says Herodotus, live in huts plaited of rush and stems of plants, but farther west, beyond the Triton river near the Syrte Minor, the tribe called Maxyes are settlers living in real houses (Her. IV 191), and the area still farther west is even more woody than Eastern Libya.

It is open to doubt whether conditions had changed notably in the course of the thousand years preceding the time of Herodotus, in any event they had hardly improved. Presumably the gradual desiccation of North Africa, the result of which in a still more remote period was the isolation of the Nile valley, continued right down to the Classical Era, and conditions may have been rather more favourable at the time of the Phaistos disc than in the days of Herodotus.

In favour of a North African origin of the disc it may be argued, also, that this region is not so well explored (apart from Phoenician, Greek and Roman settlements) as the East Mediterranean countries. Other inscriptions in the alphabet of the Phaistos Disc are therefore more likely to be found in the west. There are no indications suggesting that any Aegaeon

communities, apart from Crete and Mycenaean Greece, had alphabets of their own. Troy, the most important city of Western Asia Minor, had none, and prosperous Cyprus managed with an adaptation of the Mycenaean linear script. It is not likely therefore that settlements along the rocky shores of Southern Asia Minor would have taken the trouble to invent new types of script. Excepting adaptations of Babylonian cuneiform script (Hittite, Ugaritic), the earliest local alphabets are found in the commercial centres along the Syrian coast. But these have nothing in common with the script of the Phaistos disc. Of communities sufficiently organized in economical and political respects to feel the need of a script there remained presumably, then, only those situated immediately to the west of Egypt. From the 14th century onwards the peoples of these regions are recorded in history as dangerous enemies, attacking repeatedly the Egyptians in the rear and checking together with Philistines and other "Peoples of the Sea" Egyptian expansion towards the north.

For the present the use of phallus-sheaths in Crete seems to be the best argument that can be adduced in support of very old connections between North Africa and Crete. Since very little is known of Libya in the Bronze Age, it is difficult to measure the frequency of contact with Minoan Crete in this epoch²³). It should be noted, however, that in the Greek period Cyrenaica was colonized from the nearest Greek islands, Crete and Thera, and it seems probable that the creation of the Roman province Creta et Cyrenaica was a practical confirmation of a traditional intercourse.

Whatever the exact location of Utopia—if it is true that the Phaistos Disc belongs to the 14th century, it can under no circumstances have been fashioned in Crete. By this period hieroglyphic script in Crete had been definitely abandoned in favour of linear scripts, and the crude signs of the disc would certainly not compare with the subtleties of Late Minoan art.

Kristian Jeppesen,
Aarhus University.

Postscript:

In September 1963 I had the opportunity to meet Prof. Banti, who assured me that Pernier's account in "Ausonia" 1908 was exhaustive. Prof. Banti also maintained that Pernier's deductions were based on reliable evidence, but it must be taken into consideration, on the other hand, that the Phaistos Disc was found many years before Prof. Banti joined the expedition.

NOTES

1) The Phaistos Disc I-II, *Journal of Near Eastern Studies* XVIII 1959 105-112; 222-226. 2) Bibliography until 1935 to be found in »Il Palazzo Minoico di Festos« I p. 424. Among recent contributions may be mentioned also: Ernst Schertel, *Der Diskus von Phaistos*, *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft* 3 (1948) 334-363; S. Davis, *The Phaistos Disk and The Eteocretan Inscriptions from Psychro and Praisos*, *Johannesburg* 1961 (review in »Gnomon« 1962, p. 574 ff.), both optimistic attempts to solve the linguistic riddle. 3) cf. Helene Kantor, *The Aegean and The Orient in The Second Millenium B. C.* (1947) 79 ff. 4) H. C. Broholm, *Kyrene, en mykensk Gudinde* (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning nr. 137, Copenhagen 1925). 5) Basic observations and hypotheses on this subject: Pernier, »Ausonia« III 280-292; Evans, *Scripta Minoa I* (1909) 275-280; A. Della Seta, *Il disco di Phaistos*, *Rendiconti Acc. Lincei* ser. 5, 18 (1919). 6) Conversely, Schertel, op. cit., still reads from centre to periphery of the disc. 7) This conclusion agrees with the results of Della Seta (cf. n. 5), granted even that a number of corrections took place during the process of stamping (cf. Ernst Grumach, *Die Korrekturen des Diskus von Phaistos*, *Kadmos*, *Zeitschrift für vor- und frühgriechische Epigraphik*, I 1 (1962) 16-26). 8) The signs 26, 28, 29 and 41, particularly, are turned in different directions. By close examination the last sign in the word A 8 (see fig. 4), which is very badly preserved, is found to be identical with sign 41 turned upside down as compared to the position of the same sign in the words A 2, 5, 11 and B 1, 10, 11. 9) The same idea occurred to Reinhard Herbig, *Philister und Dorier*, *Jdl* 1940 81, n. 1; and to M.-L. and H. Erlenmeyer, *Philister und Kreter*, *Orientalia* vol. 21 (1960), 122 ff. 10) I am indebted to Universitetsadjunkt Johs. Nicolaisen, M. A., for this reference. According to Nicolaisen, the crest-cut hair-do is also used by Tuaregs in Ahagggar, by settled negro-peasants in Ahagggar and by settled Hausa-speaking inhabitants in and around Agadez in the southern Air. 11) Similar crests are shown, e. g., on

the fragments of a big silver-vessel from shaft-grave 4 in Mycenae (G. Karo, Schachtgräber von Mykene pl. CXXX). ¹²⁾ Malta: J. D. Evans, Malta (1959) 143 pl. 49–52, 54, 65. Byblos: Dunand, Fouilles de Byblos (Paris 1950) pl. 189 no. 16954 (text no. ?). ^{12a)} Cf. a procession in the tomb of Rekh-Mi-Rē carrying various objects (utensils, weapons etc.), among which one notes two pieces of loin-cloth arrayed as they were worn: The Tomb of Rekh-Mi-Rē at Thebes, Publications of The Metropolitan Museum of Art Egyptian Expedition vol. XI (1943) pl. XC. (=our table II L). ¹³⁾ The horizontal ground line connecting two of the three vertical posts of the lowest storey in sign (17) results from the fact that the outline of this has not been worked out completely from the background, and therefore needs no other explanation. ¹⁴⁾ See Hans Jensen, Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart (1958) Abb. 90. ¹⁵⁾ Cf. Norman Davey, A History of Building Materials (London 1961) 55. From India, 7th cent. A. D.: rock temples at Mavalipuram, Martin Hürlimann, Indien (Berlin 1928). Recent examples are to be found in the area along the Southern shore of the Caspian Sea, see Carleton S. Coon, Seven Caves (1957), 133. ¹⁶⁾ I am indebted to Director, Dr. phil. Erik Bertelsen, for these suggestions. ¹⁷⁾ Cf. the observations of Furumark concerning fish-like dolphins in Mycenaean art, The Mycenaean Pottery (1940) 195, 302. ¹⁸⁾ Similar papyrus stalks in the tomb of Menna at Thebes: Walther Wolf, Die Kunst Ägyptens (1957) Abb. 454. Dr. Hans Runemark suggests, on the other hand, that (23) may be identical with *Thapsia Garganica*, an umbelliferous plant growing nowadays in North Africa, Western Asia Minor and the Southern parts of Spain, Italy and Greece. *Thapsia Garganica* is probably related to, if not to be identified with, the Silphium plant for which Cyrene in Libya was famous in Antiquity. ¹⁹⁾ Similar representations of animal skins in Egyptian art: The Tomb of Rekh-Mi-Rē at Thebes pl. LIV. ²⁰⁾ For other examples see Walther Wolf, op. cit. Abb. 601 (from the Rameside Era). ²¹⁾ This interpretation is supported by Dr. Hans Runemark, who also considers probable that (31) represents a vine. Judging from the vague suggestions proposed to me by experts, very few, indeed, of the zoological and botanical phenomena on the Phaistos disc have actually been copied from Nature. In reaching this conclusion negative though it is, I want to thank particularly Dr. phil. P. Bondesen, Aarhus, for patient assistance. ²²⁾ Not yet fully canonized in the tomb of Menna at Thebes (about 1420–1410), Walther Wolf, op. cit. Abb. 470. A similar rendering of the folds, but in long robes only, can be observed in the tomb of Rekh-Mi-Rē (about 1440–1430), The Tomb of Rekh-Mi-Rē at Thebes pl. XXI–XXII. ²³⁾ The indications mentioned by Evans, Palace of Minos II¹ 23–92 are, unfortunately, not sufficient to prove very much. The same scanty evidence is produced in Evans' treatise on »The Early Nilotic, Libyan and Egyptian Relations with Minoan Crete» in »The Journal of The Anthropological Institute» 55 (1925) 199 ff. A North African origin of the Phaistos disc was first suggested by Macalister, Palestine Exploration Fund Quarterly stat. 53 (1921) 141 ff. ²⁴⁾ See e. g. G. Marcy, Les Inscriptions Libyques bilingues de l'Afrique du Nord, Paris 1936.